

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

MEZI STIGMATEM A SOCIÁLNÍ MOBILITOU:

Případová studie změn romských příjmení

Magisterská diplomová práce

Obor studia: Kulturní antropologie – Čínská filologie

Autor: Bc. Aneta Jakubcová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „*Mezi stigmatem a sociální mobilitou: Případová studie změn romských příjmení*“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Jaroslavu Šotolovi Ph.D. za odborné vedení.
Děkuji za vstřícnost všem participantům, kteří se mnou ochotně spolupracovali a umožnili tak vznik této práce.

Jméno a příjmení:	<i>Bc. Aneta Jakubcová</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Kulturní antropologie-Čínská filologie</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Mgr. Jaroslav Šotola Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2019

Název práce:	Mezi stigmatem a sociální mobilitou: Případová studie změn romských příjmení
Anotace práce:	Tato práce se zabývá teoretickými koncepty stigmatu, etnické identity a sociální mobility a jejich analýzou v lokálním kontextu vesnice Dolina na Slovensku. Na fenoménu změn romských příjmení je prezentováno, jak majoritní diskurz stereotypů stigmatizuje Romy a jak se s tím oni sami vyrovnávají v osobní rovině. Data byla získána kvalitativními metodami v rámci terénního výzkumu v regionu Spiš.
Klíčová slova:	Stigma, etnicita, identita, sociální mobilita, Romové, Slovensko, destigmatizace, strategie, passing, slovenští Romové, příjmení, změna příjmení
Title of Thesis:	In-between Stigma and Social Mobility: Case study of Roma surname changes
Annotation:	This thesis deals with theoretical concepts of stigma, ethnical identity and social mobility and its analysis on the local context in Dolina village in Slovak republic. On the phenomenon of Roma surname changes it shows how the majority discourse of stereotypes stigmatizes Roma people and how they deal with it on their personal level. Change of the surnames plays here the role of the destigmatization strategy. The data was collected by qualitative methods in the field research in the region of Spiš.
Keywords:	Stigma, ethnicity, identity, social mobility, Roma, Slovak republic, destigmatization, strategy, passing, Slovak Roma, surnames, surname change
Názvy příloh vázaných v práci:	/
Počet literatury a zdrojů:	27
Rozsah práce:	83 s. (130 370 znaků s mezerami)

Obsah

Úvod	7
Příprava výzkumu	9
Realizace výzkumu.....	11
Vzorkování.....	11
Porovnání a zobecnění.....	12
Otázka kvality.....	13
Triangulace a metody sběru a analýzy dat.....	14
Reflexe subjektivity.....	15
Etika	16
Obec Dolina	17
Soužití v Dolině.....	18
Jmenovci	22
Etnicita a identita	24
Stereotypy majoritního společenství, stigma a vlastní sebeidentifikace.	28
Passing	36
Sociální mobilita	40
Právní rámec změny příjmení na Slovensku.....	47
Individuální rovina změn příjmení	55

Typy změn	55
Motivace.....	57
Nepříjemnosti dlouhodobějšího trvání.....	57
Silné subjektivní prožitky	58
Změna příjmení a rodina.....	62
Reakce členů rodiny na změnu příjmení.....	65
Diskriminace při hledání zaměstnání.....	70
Po změně.....	76
Závěr.....	78
Literatura a zdroje.....	80
Literatura.....	80
Prameny	82

Úvod

Předkládaná diplomová práce pojednává o fenoménu změn romských příjmení v periferní oblasti Slovenska. Snaží se podat ucelený obraz zasazený do lokálního kontextu, tudíž diskutuje jak strukturální tlaky, tak individuální rovinu vedoucí jednotlivce k aktu změny příjmení. Cílem této práce je mimo jiné také přispět do debaty o pluralitě romské populace na Slovensku. Kromě samotné skutečnosti přijímání nového jména jde o destigmatizační strategii, kterou volí někteří členové minority jako způsob vyrovnání se s majoritním diskurzem v rámci mocenské dominance. Dominance je etnického charakteru, na jedné straně stojí slovenská většina a pozice Romů je v tomto vztahu strukturálně znevýhodněná. Zjištění z terénního výzkumu jsou proto analyzovány v rámci teoretických konceptů stigmatu, etnické identity a sociální mobility.

V první části práce v kapitole Příprava výzkumu popisují svou motivaci a další důvody, které vedly ke zpracování tohoto tématu, dále seznamují čtenáře s konkrétními tituly, které mi slouží jako odborné zdroje dat. Součástí kapitoly je formulace výzkumných otázek. Hlavní výzkumnou otázkou a cílem je zjistit, zda si Romové mění jméno v návaznosti na působení tlaků v současném společenském uspořádání. Dílčími otázkami jsou pak změna příjmení v kontextu etnické identity, sociální mobility a značná část této práce se věnuje otázce, jak se celá záležitost změny příjmení projevuje v osobní rovině přejmenovaných. Dále v kapitole Realizace výzkumu popisují, jak probíhal sběr a analýza etnografických dat k této studii. Proběhly dva výjezdy v rámci terénního výzkumu v roce 2018 v obci Dolina na slovenské Spiši. Výstupem je etnografická případová studie provedená na základě zúčastněného pozorování, rozhovorů a polostrukturovaných rozhovorů a jejich následným zpracováním postupy zakotvené teorie.

V dalších kapitolách je na základě komparace dat s literaturou prezentováno, jak majoritní diskurz stereotypů stigmatizuje Romy a jak se s tím oni sami vyrovnávají.

O tom, že příjmení je v naší společnosti základní identifikační údaj a pro Romy je atributem stigmatizované identity pojednávám v kapitolách *Etnicita a identita*, *Stereotypy majoritního společenství*, *stigma a vlastní sebeidentifikace*. V kapitole *Passing* zkoumám jeden z typů destigmatizačních strategií, jakou je změna příjmení pro Romy na Spiši. V následující kapitole *Sociální mobilita* polemizuji nad souvislostí změny příjmení a sociální mobilitou. Čerpám ze studií o změnách jména imigrantů ve Švédsku, kterým po změně svého jména, které naznačovalo jiný než švédský původ, narostly příjmy.

Další kapitoly již pojednávají o slovenské realitě. Část *Právní rámec* změny příjmení na Slovensku ukazuje, jakým způsobem je změna jména zakotvena ve slovenské legislativě, jak je institucionálně vykonávána a nahlížena jejími vykonavateli. V podkapitolách části *Individuální rovina* změn příjmení popisují, jak se jednotlivci vyrovnávají se strukturálními tlaky společnosti, jak si vybírají nový tvar příjmení, jaké jsou motivace pro změnu v jejich vlastním narativu. Kapitola *změna příjmení a rodina* se snaží zachytit, jaký má rodina význam pro přejmenované a naopak jaký význam má přejmenování pro rodinný život. Další část poukazuje na spojitost změn příjmení s diskriminací Romů na pracovním trhu. V závěrečné části s názvem *Po změně prezentuji*, jak Romové vnímají změnu v chování k jejich osobě po přejmenování. Závěrem pak shrnuji zjištění, jaké praktické dopady má mocenské dominance na jednotlivce. Zjištění zde prezentovaná mohou mít vypovídající hodnotu pro oblast chování minorit v majoritním prostředí.

Příprava výzkumu

Motivace pro výzkum

Změnami romských příjmení jsem se začala zabývat díky zjištěním, na která bylo upozorněno v publikaci Etnografie sociální mobility. V roce 2016 Jaroslav Šotola, Mario Rodríguez Polo a kolektiv publikovali knihu, která se jako jedna z mála v takovém rozsahu zabývá tématem životních strategií slovenských Romů, kteří nežijí ve vyloučených lokalitách. Autoři se v přístupu k výzkumu snaží odprostit od exotizace a od reprodukování dominantních diskurzů právě tématem své studie, kterým je zkušenost Romů s vzestupnou sociální mobilitou. Na příkladech obyvatel čtyř obcí ze slovenského regionu Spiše je pojednáno, slovy autorů *„o celých skupinách „obyčejných lidí“, žijících v obcích východního Slovenska, kteří se musí vyrovnat se strukturálním znevýhodněním, jemuž čelí. Právě tyto příklady sociální mobility a strategií zoládání strukturálních tlaků jsou našimi hlavními předměty zkoumání“* (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 14).

Na základě výzkumů odkrývajících mocenské struktury v lokální praxi bylo krom ostatního také zjištěno, že není neobvyklá změna romských příjmení, jakožto další doklad působení majoritního diskurzu. Možnost zjistit o tomto fenoménu více se jevila jako ideální volba tématu diplomové práce.

Příprava

O tématu změn romských příjmení neexistuje ucelená publikace. Je to tedy téma, ke kterému na základě sběru dat metodami kvalitativního výzkumu vytvořím teorii. Z dostupné literatury se ve své práci opírám především o zjištění z publikace Etnografie sociální mobility, jejíž autoři na fenomén změny příjmení upozornili, na jednotlivé kapitoly Čačpien pal o

Roma = Súhrnné správy o Romoch na Slovensku, o Goffmanovu teorii stigmatu a o studie o zmenách príjmení imigrantů ve Švédsku, které lze označit za paralelu změn romských příjmení na Slovensku. Například se jedná o články *Vzdání se osobních jmen: empirická studie změn příjmení a příjmů*, *Změna jména a destigmatizace mezi imigranty ze středního východu ve Švédsku*. Z těchto (a dalších) zdrojů čerpám při vzniku této studie zaměřené na změnu příjmení, která implikuje mocenskou dominanci majority k marginalizované minoritě. Klíčovými koncepty jsou tedy stigma a destigmatizace a internalizace majoritního diskurzu působící na etnickou identitu. Fenomén změny příjmení slovenských Romů je nové neprozkoumané téma, a proto jsem pro pochopení jednání aktérů a struktur zvolila kvalitativní výzkum, jehož metody se používají k odhalení a porozumění podstaty jevů, o nichž toho zatím tolik nevíme.

Hlavní otázka

Jsou strukturální tlaky tím důvodem, co vede Romy ke změně vlastního příjmení?

Dílní otázky

Jaká je souvislost změny příjmení a etnické identity?

Souvisí se změnou příjmení sociální mobilita?

Jak se fenomén změny příjmení projevuje v osobní rovině?

Realizace výzkumu

Na tomto místě popíši design výzkumu inspirovaný Uwe Flickem a jeho knihou *Designing Qualitative Research*, konkrétně kroky popsány v kapitole Designy kvalitativního výzkumu. Následují popisy jednotlivých dílčí částí výzkumu, a to vzorkování, porovnání a zobecnění, otázka kvality, triangulace a metody sběru a analýzy dat. Na základě sběru a analýzy dat pak bude možné zodpovědět předložené výzkumné otázky. (Flick, 2007)

Vzorkování

Výzkumné šetření se uskutečnilo v regionu slovenského Spiše na pomezí Prešovského a Košického kraje. V rámci svého výzkumu používám pro místo, ve kterém jsem nejčastěji pobývala při terénním výzkumu, pseudonym Dolina. Neznamená to ovšem, že všichni respondenti pochází z této jedné obce. Toto místo bylo zvoleno jako výchozí bod pro výzkum ve spolupráci s vedoucím práce, jelikož v rámci svého výzkumu předcházejícímu publikaci Etnografie sociální mobility byla Dolina jedním z míst, kde na fenomén změn příjmení narazil. V rámci výzkumu jsem v Dolině celkem strávila cca 14 dnů. První průzkumnou návštěvu, kdy už také vzniklo několik rozhovorů, jsem absolvovala v dubnu 2018 se skupinkou dalších studentů pod vedením Mgr. Jaroslava Šotoly, Ph.D. Proběhlo seznámení s terénem, se kterým vedoucí práce a spoluautoři publikace Etnografie sociální mobility mají bohaté zkušenosti a disponují orientací v regionu. Byly nám představeny lokality v regionu, ve kterých žijí Romové na škále od žádné po největší míru vyloučení. Setkala jsem s přáteli výzkumníků z obce, s Romy, u kterých jsem posléze byla ubytována a kteří se stali také participanty tohoto výzkumu. Díky vstřícnému přístupu místních mi i oni sami hned představili Dolinu,

vztahy v této obci a přilehlých lokalitách, zvláště s osadou Polnica. Díky této první návštěvě jsem se seznámila s místními, nasbírala cenné kontakty a první rozhovory o změnách příjmení. Připravená na hlavní výzkumný pobyt jsem se podruhé do Doliny vypravila v srpnu téhož roku. Výběr účastníků výzkumu probíhal vytipováním vhodných participantů během první návštěvy. Jejich následné kontaktování bylo uskutečněno skrze prostředníky – mé hostitele, kteří se o mě starali nejen v rámci mého pohodlí, ale po představení tématu práce mi zajišťovali schůzky s dalšími vhodnými participanty. V mém vzorku je tedy většina participantů přejmenovaných, jde o muže i ženy, dále participanti, kteří o změně uvažují a také jejich rodinní příslušníci. Tuto pomoc vnímám jako zásadní pro vstup do terénu, bez kterého by bylo navazování důvěrnějších kontaktů mnohem problematictější. Z potenciálních účastníků, které jsem oslovila, jsem byla odmítnuta jednou a jako důvod vnímám právě samostatné oslovení bez prostředníka. V rámci rozhovorů jsme narazili na podobnost s přejmenováváním v jiné obci, Hrušovce, díky čemuž jsou hrušovští Romové v regionálním kontextu známí. Tento fenomén tam probíhal, podle zmínek z rozhovorů zhruba v 60., 70. až 90. letech minulého století. I přesto, že mezi mými informátory byli také příbuzní a známí těchto přejmenovaných, rozhovory s Hrušovskými neproběhly z důvodu souběhu událostí, a to úmrtí právě jednoho z přejmenovaných. Bylo mi doporučeno navštívit obec později, což nebylo z mé strany proveditelné.

Porovnání a zobecnění

Konkrétní metodologie, již pro výzkum současného fenoménu změn romských příjmení uplatním, je etnografická případová studie, která využívá metody zakotvené teorie. Studie je zaměřena právě na jeden fenomén a ten analyzuje, popisuje a vysvětluje v celém jeho kontextu v přítomnosti.

Porovnávat bude tedy zejména jednotlivé případy přejmenovaných a jejich význam v rámci skupiny. Detailní prozkoumání jednoho případu vede k porozumění případům podobného charakteru. Možnost porovnání se tedy nabízí zejména se strategiemi jiných stigmatizovaných minorit nejen v česko-slovenském kontextu nebo s přejmenovanými v obci Hrušovce, kde se nabízí srovnání v kontextu vývoje v čase. Jsou to příklady návrhů, jak s výzkumem tohoto tématu dále pokračovat. Nabízí se také socioekonomická studie zkoumající výši příjmů přejmenovaných před a po změně, která by potvrdila návaznost změny příjmení na sociální mobilitu.

V tomto výzkumu jde o detailní studium skupiny přejmenovaných či přejmenování zamýšlejících Romů ze spišské Doliny. Kromě samotného faktu přijímání nového jména zde jde o destigmatizační strategie zvládnání majoritního diskurzu v rámci mocenské dominance, tudíž je možné zjištění zobecnit na vypovídající hodnotu chování minorit v majoritním prostředí.

Otázka kvality

Pro postup řešení byl zvolen terénní výzkum založený na základních technikách sběru dat v kvalitativním výzkumu, které rozvádím dále. Kvalita výzkumu je zajištěna pečlivým provedením veškerých technik sběru dat, jejich analýzou a interpretací. Výzkum je usazován do kontextu již uskutečněných vědeckých zjištění ohledně tématu sociální mobility, etnické identity, stigmatu či změn příjmení s jakými se setkáváme u minorit imigrantů. Důležité je, kromě samotného terénního výzkumu, pečlivé prostudování již uskutečněných výzkumů alespoň podobného typu a mé důslednosti a orientaci v rozklíčování aktérství „agency“ participantů a působení majoritního diskurzu.

Triangulace a metody sběru a analýzy dat

Pro šetření současného fenoménu změn příjmení jsem zvolila případovou studii, protože podle Švaříčka a Šedové (2007, str. 96-98) je empirickým designem, kde „*detailní studium jednoho nebo několika případů je tradičně považováno za jeden z možných způsobů, jak porozumět složitým sociálním jevům. (...) Pro získání relevantních údajů jsou využívány veškeré dostupné zdroje i metody sběru dat*“. V této práci tedy co nejvíce používám principy zakotvené teorie. Výzkum probíhal systematickým sběrem dat směřující k teoretické nasycenosti kódů a pokračoval jejich kódováním k vytvoření základních kategorií, čímž vzniká budoucí teorie (Švaříček & Šedová, 2007, str. 87). Z indikátorů obsažených v rozhovorech jsem tvořila kódy, na jejichž základě vznikaly dále kategorie. Ty jsem poté interpretovala a přiřazovala ke konceptům. Tímto způsobem jsem získala osnovu teorie. Sběr dat a jejich analýza jsou provázány, nejde o lineární vztah, jde o proces. Sběr dat a kódování je možné ukončit v případě, že přestávají generovat nové informace, tedy když se data zdají být teoreticky nasycena. „*Nejde (...) o to postihnout ve vzorku charakteristiky určité populace, nýbrž charakteristiky problému, který jsme se rozhodli studovat*“ (Švaříček, Šedová, & kol., 2007, str. 89).

Výzkum je proveden kombinací zúčastněného pozorování, interview a jejich následné analýzy; empirická data jsou zakotvená v narrativech participantů a v doplňkových a také informativních rozhovorech. Analyzuji pak celý případ v jeho celistvosti „*Cílem studie je vyložit, popřípadě vysvětlit veškeré aspekty případu, hledají se příčiny jevů a jejich následky (...)*“ (Švaříček & Šedová, 2007, str. 110).

„*Podstatné vždy je, že v případové studii badatel usiluje o komplexní porozumění případu v jeho přirozeném prostředí*“ (Švaříček, Šedová, & kol., 2007, str. 98). Během výzkumu jsem se zapojovala do činností běžně prováděných v

domácím prostředí mých participantů a zároveň hostitelů. To pomohlo vytvořit přátelský vztah, kde rozhovory probíhaly neformálně a nestrukturovaně. S nimi a dalšími participanty jsme uskutečnili i pár polostrukturovaných interview, ke kterým jsem obdržela informovaný souhlas i k nahrávání audio záznamu. Z toho vzešlo devět rozhovorů, plně transkribovaných. Konverzace probíhala ve slovenštině. U mladé generace se romština dala zaslechnout zřídka v pár slovních obrazech mezi sebou, v rozhovorech u starší generace se romština vyskytovala častěji. Rozhovory jsou tak hlavní zdroj dat. Doplněny jsou získanými daty z místních úřadů. Díky vstřícnému přístupu Okresního úřadu Poprad a místního obecního úřadu v Dolině se mi podařilo získat aktuální data obyvatelstva a přejmenovaných. Dále čerpám z webových stránek obcí a *Databáze vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku z r. 1998*.

Cílem výzkumu je zjistit, „*jak sami aktéři rozumějí sociálním situacím a které důvody je vedou k určitému jednání*“ (Švaříček & Šedřová, 2007). Jak je známo, lidské jednání se často liší od toho, co vyjadřuje slovy, práce vědce pak spočívá v odhalení a interpretování výpovědí, které řeknou mnoho jen mezi řádky. Nicméně nejde o to podat objektivní popis daného fenoménu, nýbrž popsat, jak je daný jev vnímám a prožíván lidmi, kteří se jej účastní (Švaříček & Šedřová, 2007).

Reflexe subjektivity

Bližší jsem se s realitou slovenské vesnice vykazující nižší míru etnické segregace Romů setkala až v rámci výzkumu k této práci. Považovala jsem za výhodu, že nemám žádné zkušenosti a žádné povědomí o slovenských Romech a mohu tak do terénu vstupovat neovlivněna. I když jsem si myslela, že jsem vůči majoritnímu diskurzu imunní, prozření přišlo záhy po kontaktu s terénem. Automaticky jsem začala třídit informace v dichotomii romský

versus ne-romský, když jsem pozorovala život v romské rodině a zjišťovala, že je vše „normální“, jako „u nás“. Nicméně vstoupení do terénu nezatížená existující teorií, jak někteří vědci doporučují (Švaříček & Šedová, 2007) a fakt, že jsem na sebe nechala působit vzniklé situace bez výraznějšího vlastního aktérství, považuji ve výsledku za přínos. Jak říkají Strauss a Corbinová, *„začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné“* (Strauss & Corbinová, 1999, podle Švaříček & Šedová, 2007).

Proto je zde na místě zopakovat, že i když by se výzkumník měl vyvarovat subjektivnímu hodnocení a snažit se zůstat objektivní, jsme jakožto badatelé součástí světa, který zkoumáme, a proto je vysoce spekulativní, jestli je možné dosáhnout absolutní objektivity (Švaříček & Šedová, 2007).

Etika

V práci zabývající se příjmeními, které jsou citlivým identifikačním údajem, dbám na přísnou anonymizaci všech dat a pro místní názvy i jména používám pseudonymy. Vzhledem k tomu, že zvláště u výběru nového tvaru jména jde o nezanedbatelnou významovou stránku, při vytváření pseudonym jména sice anonymizuji, ale snažím se přitom alespoň nějakým (byť třeba jiným) způsobem zachovávat myšlenku, která byla za původním nápadem. Názvy míst jsou kromě okresních měst smyšlené a také počty obyvatelstva jsou zaokrouhleny. Pro nejčastěji se opakující příjmení v Dolině jsem použila pseudonym Horváth. Toto příjmení je v rámci celého Slovenska nejfrekventovanější, stejně jako ono anonymizované příjmení v Dolině. Výpovědi participantů výzkumu jsou uvedeny uvozovkami.

Obec Dolina

Obec, ve které jsem v rámci výzkumu pobývala nejčastěji a odkud pochází většina respondentů, jsem pojmenovala pseudonymem Dolina. Dolina se reálně nachází v regionu Spiše. Oblast je v rámci Slovenska oblíbenou turistickou destinací pro své umístění mezi Tatrami, Slovenským rájem a dalšími atraktivními lokalitami. Je to oblast s vysokou diverzitou obyvatelstva jak v současnosti, tak i historicky.

V současné době představují Romové zhruba 20 % populace Spiše, přičemž žijí především v rurálním prostředí (...) Spiš se vyznačuje ve srovnání s jinými částmi východního Slovenska poměrně dobrou dopravní infrastrukturou, regionálními výrobními centry a s nimi spojenými pracovními příležitostmi, nicméně i zde jsou patrné velké lokální rozdíly a některá místa na Spiši jsou spíše odříznuta a trpí strukturální socio-ekonomickou deprivací (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 30).

Obec Dolina čítala v prosinci roku 2015 2 450 obyvatel. Počet nositelů příjmení Horváth a Horváthová byl k r. 1998 130 nositelů příjmení Horváth a 120 nositelek příjmení Horváthová¹, to je dohromady 250 lidí stejného příjmení. Horváthové tehdy tvořili zhruba desetinu obyvatel z celkového počtu obyvatel obce. Nejnovější čísla z obecního úřadu říkají, že v roce 2018 měla Dolina již 2 550 obyvatel, na základě odhadů podle příjmení zde bydlelo 700 Romů. Romové v této obci tvoří více než třetinu obyvatel obce. Celých 290 obyvatel nese příjmení Horváth/Horváthová. Poměrově je tak nositelů příjmení Horváth/Horváthová necelá polovina místní romské populace.

Podle údajů z okresního úřadu Poprad, kam Dolina spadá, bylo za léta 2010 – 2018 podáno celkem 7 žádostí od jmenovců Horváth/Horváthová, z toho ve třech případech šlo o změnu příjmení celé rodiny. Podle matričních

¹ Dostupné z: <http://slovníky.juls.savba.sk>

údajů Doliny si ve sledovaném období v obci změnilo příjmení 6 rodin, z toho dvě rodiny Horváthovy. Místní matrikářka o počtu změn příjmení říká: „v naší obci záujem nie je až taký veľký, zmenili sa len tie 6 priezviská, minulý rok nedošlo k žiadnej zmene priezviska“. Stejným způsobem reagovali i na okresním úřadě v Popradě, nepovažují nynější žádosti o změnu romských příjmení za extrémní nárůst, jedná se o individuální záležitost.

Soužití v Dolině

Na základě terénního výzkumu uskutečněného v roce 2018 lze pohled na současné soužití obyvatelstva v menší obci na slovenské Spiši popsat ve více rovinách vztahů. Existuje etnická linie Rom – ne-Rom, která je patrná v rámci sousedství, kde Romové obývají převážně dolní konec vesnice a ten také rozšiřují v rámci nové zástavby směrem od vesnice ven. Několik domů obývaných Romy lze najít i v centru obce, které společně s ostatními částmi vesnice obývají ne-Romové. Starší rodinné domy postavené v době socialismu navenek působí jednotvárným dojmem, co ale jednoznačně rozliší romskou a ne-romskou část obce, jsou místní komunikace. V ne-romské části jsou asfaltové cesty, i nedávno spravované, v dobrém stavu. Naproti tomu v dolní části vesnice jsou cesty v ulicích nezpevněné, někde vysypané štěrkem. Místní Romové tento rozdíl silně vnímají a často rezonoval ve výpovědích jako ukázka nespravedlnosti, která se jim děje přímo v jejich domově.

„Tu je cest... U nás není cesta, hej. Tu bola, zbúrali a dávajú novú. Ale ona tu bola, ale treba novú. A u nás nic, nie. Já tu nechcem bývať už len kvôli tomu, že aký tu majú prístup k tomu. Jako nehovorím, že všetci, sú tu aj normálni ľudia. Normálne s nimi vychádzam, kamarátka som s nimi, aj ze školy a tak, ale pán starosta...“ (Žena, studentka VŠ)

Co je na pohled v obci další rozlišovací znamení mezi romskými a neromskými obyvateli, je vzhled novostaveb. V neromské části tyto domy mají fasády v tlumených barvách. Naproti tomu stavby a převážně novostavby v romské části jsou na první pohled pestře barevné. Další odlišností je různorodost stavebních stylů. Od klasických rodinných domků, jak je známe z každé běžné vesnice v Česku nebo Slovensku se v romských částech zástavby nezdává setkáváme s domy s balustrádami, s párovými sochami „hlídacích“ lvů u brány a přítomností dalších zdobných prvků. Na konci ulice také stojí dům, jenž zvenku připomíná zmenšeninu zámku.

V době mého pobytu bylo participanty zmiňována situace, která se odehrála s koupí domku ve staré zástavbě v centru vesnice, který *bieli* chtěli svépomocí prodat. Romští informátoři podávají příběh tak, že o dům projeví zájem Romové z vesnice, ale *bieli* ho *Cigánům* nechtěli prodat. Nezájem o prodej do rukou místních Romů způsobil, že majitelé přenechali prodej domu na starost realitní kanceláři, která jej rychle prodala – neznámým Romům. „Hej mohli tam mít nás, čo poznajú, miesto toho tam teď sú dajakí prisťahovalci z osady.“ Místní Romové vzniklou situaci nesou nelibě. Velmi podobný příběh námětem i vyústěním je popsán také v článku „*Naši Romové – difrakční vzorce odlišnosti na východoslovenském venkově*“ (Kobes, 2012)

Ve výše zmíněné výpovědi lze číst také druhou rovinu vztahů, a to stratifikaci romského obyvatelstva v lokalitě. Výrazně zde vyznívá dichotomie, jakou projevovali sami participanti – totiž oni, ti „na lepší úrovni“, „z dobré rodiny“, svými životními strategiemi se nijak zvlášť neliší od strategií obyvatel spišské vesnice – a „tí najhorší“, „prisťahovalci“, „z osady“, se kterými nechtějí mít nic společného, natož shodné příjmení. To potvrzuje i následující odstavec:

Sami o sobě starousedlí Romové (...) mluví jako o Romech „přizpůsobivých majoritě“ a o „náplavě“ mluví jako o „nepřizpůsobivých“ Romech. (...) na libovolném místě sociální hierarchie pomyslného romského společenství dochází k přejímání dominantních diskurzů s cílem rezervovat pro sebe alespoň část sociální důstojnosti tím, že se vymezím vůči těm, kteří jsou o něco níže v rámci sociální stratifikace (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 68).

Vzájemné vymezování se různých skupin Romů a vlastní hierarchizace mezi romskými rodinami má i své vysvětlení v udržování rodinné identity (Davidová, 2004; Uherek & Novák 2002). Samozřejmě „podobné sociální hranice mezi lidmi z „vlastní skupiny“ a těmi ostatními konstruuje každý aktér, nejen Romové“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 25). Tyto hranice pak ovlivňují naše jednání tak, že se v praxi „spíše vyhýbáme styku s osobami, které nesou nějaké stigma a vybíráme si ty, které chceme zahrnout do našich sociálních sítí“ (Ibid.).

Okruhy konkrétních rodin, vymezující se vůči sobě navzájem, jsou další rovinou sociálních vztahů. Příslušníci rodiny Horváthovy, s nimiž jsem se setkala, mají kolektivní povědomí o svém rodu, dokáží dohledat společného předka. Rodinnou historii založení zdejší romské kolonie svými předky mi participanti několikrát nezávisle na sobě popsali.

Kromě povědomí o původu a příslušnících svého rodu mají i lidé z (blízkého) vnějšku jisté homogenní povědomí o této rodině, jako o „Horváthoch z Doliny“, které je pozitivní a její příslušníci se těší vstřícnosti, co se týče lokálních vztahů. Většina participantů pochází právě z této rodiny anebo z rodiny Tóthů, která má v lokálních vztazích obdobný status a „dobrou pověst“. V obou rodinách nalezneme vysokoškolsky vzdělané jedince, podnikatele a pracovníky ve stavebnictví, ženy doma s dětmi na mateřské, ženy zaměstnané v místní škole, v nemocnici, prarodiče v důchodu a další běžné životní strategie, které v této lokalitě prožívají lidé bez ohledu na

etnický původ. Obě rodiny spojují silné sociální vazby. Jedná se o vztahy pracovní i manželské, přátelské a zdají se být hierarchicky vyvážené.

„Tie staršie ľudia, čo poznali našich starších dedov, otcov, tak vedeli, z aké rodiny sme, ‚jáj od toho Horváthu, že a tak vy ste dobrí, že a toto toto, vela nám pomohli, vela nám pomohl otec, my sme od vás kúpili toto toto‘, chápete, tak hej. No ale ty mladí, keď vidí z Lúčky alebo z Polnice, tak... Ách“ (Milena, 44 let).

Podle participantů je ale tato pověst v ohrožení, a to právě kvůli jejich jmenovcům z nedávno přesídlené osady Polnica, která leží sice v katastru jiné obce, ale od Doliny je vzdálená zhruba kilometr. Ti „lepší“ Horváthi, pozorují příchod Romů se stejným příjmením do obce z blízké osady s nelibostí. Tito Romové z Polnice o sobě totiž mluví jako o Horváthoch z Doliny, ne z Polnice. „Lepší Horváthi“ pak prožívají stud, že je s nimi kdokoliv z vnějších sociálních okruhů – kvůli stejnému příjmení – spojuje.

„Potom keď někdo by z Tóthovcov, tak hej Tóthovci, málo im je, vieš, akože, kto študuje, len naša rodina študuje. Vieš, čo sme Horváthovci a Tóthovci, kto iný, nikto iný neštuduje... Oni vyjdú ze základky a rozumieš a sedia, nie, že sedia doma, lebo napríklad, ani školu nedokončila základku a už mala frajera, hej, trtkaj to vie, otěhotněla, je to šestnáctka, rozumieš... A má dieťa... Hej a to je jedna z rodiny. Ale nie z tej našej, to sú tiež ty Demetorvci. A teraz naše dievčata, z rodiny Tóthovej alebo Horváthovej, tak samozrejme, nastupujú na strednú a na výšku. No já som napríklad na výšku nepotrebovala ísť, lebo já som vystudovaná (...) a nemusím ísť na vysokú... Stačí mi takto s maturitou, ale maturitu mám, takže... V pohodě“ (Sylva, 28 let).

„Akože kto z Demeterovcov sa nikedy vyše vyšplhal? No nikto. Akože podnikatelia sú, napríklad ten Pavol Demeter, čo býva oproti Majce, má zámok hej, má tam zahradu, má tam teho rotvajlera, ale akože... Dostal sa ku tým penězom pectivo?“ (Sylva, 28 let).

Informace z matričního úřadu Doliny, které potvrzuje i příslušný okresní úřad, udávají, že v letech 2010–2018 bylo podáno z obce Dolina 7 žádostí o změnu příjmení Horváth/Horváthová, z toho 3 byly žádosti celých rodin. Příslušníci rodiny Tóthovy si ve sledovaný čas žádnou žádost o změnu příjmení nepodali.

Většina respondentů zde bydlících, i přestože se převážná většina jejich domů nachází na jednom konci vesnice, necítí se být „vyloučení“, ale právoplatnými občany obce, ke které se hlásí a považují ji za svůj domov.

Jmenovci

Jako nepříjemnou skutečnost vnímá mladá generace to, že území jedné lokality obývá velké množství jmenovců, což často zneprůjemňuje každodenní život obyvatel. Podle Davidové je *„na základě současného stavu poznání možno hypoteticky usuzovat, že velmi omezená škála jmen u romských rodin je odrazem jejich izolovanosti a dodnes přežívajících endogamních rodových vztahů, kdy jednotlivé širší rodiny se většinou „kříží“ mezi sebou“* (Davidová, 2004, str. 118). V jednotlivých oblastech, městech a komunitách se pak často vyskytuje jen několik stále se opakujících příjmení. Koncentrace stejných příjmení ukazuje na společný původ romských rodin. Při konverzacích o původu rodiny Horváthovy v Dolině mi participant vyprávěli, že předek Horváthů, kterého přezdívali Toufar, založil zdejší kolonii a z ní se vydělily nynější dvě velké rodiny Horváthů a Tóthů. Namítala jsem, že sňatky mezi sebou toto musely

narušit a odpověď zněla: „no nikto nejde daleko, všetko ostavá v rodině u nás v komunitě.“

Podle některých studií z důvodu opakujících se jmen hrály u Romů důležitou roli přezdívky. Někteří Romové je dostávají již při narození, jiní později podle některé své vlastnosti, či vnějšího vzezření. Přezdívky prý v minulosti hrály důležitější roli u nomádských skupin Romů, ale měly svůj význam i v usedlých společnostech u slovenských Romů. Přezdívky podle Davidové (2004, str. 118) vznikají buď z nutnosti rozeznávání se od sebe, právě z důvodu často se opakujících jmen a příjmení v jedné lokalitě, velkorodině či jedné rodině anebo je užívání přezdívek projevem „*uzavřené, od majoritní společnosti značně izolované či sociálně vyloučené pospolitosti (...)*“, kdy se její členové za přezdívkami skrývali před představiteli majoritní společnosti, dle nich k nim nepřátelské. Stejná jména i příjmení tak byly pro ně naopak ochranou, která v jejich společenství ztěžovala orientaci. Význam přezdívek v současnosti podle Davidové (2004) slábne, je postupem k menší etnické sevřenosti a sociální distanci.

Reálnou situací v současném každodenním životě je (nejen) v Dolině problém s doručováním poštovních zásilek. Vzhledem ke shodným jménům často končí zásilka u špatného adresáta. Z toho důvodu se pak tento problém rozrůstá v další, který může mít vážné následky. Participantů mají nezdárka zkušenosti například s placením různých poplatků cizím lidem.

Majoritní společnost s přezdívkami v oficiálním, úřednickém smyslu neoperuje. Nabízí se tedy otázka, zda změna příjmení může být paralelou tradičních přezdívek v nově uspořádané společnosti, kdy se Romové potřebují odlišit naopak směrem k majoritní společnosti?

Etnicita a identita

„Všade inak. Sme Romovia, proste hej a to nelen, že tady na Slovensku, ale napríklad aj v iných štátoch a úplne iné zvyky, iné priezviska, iná kultura... Všet to je fest zaujímavé... Sme Romovia a každý sme iný“ (Majka, 26 let).

„(...) Etnická identita nabízí pocit kontinuity s minulostí a osobní důstojnost“ (Eriksen, 2012, str. 66).

V knize Myšlení přírodních národů Claude Lévi-Strauss popisuje, že člověk vnímá svět pomocí kategorií, do kterých zařazuje vše včetně sebe, systematizuje, uspořádává a hledá souvislosti. Každá lidská skupina si svět systematizuje odlišně a je závislá na pojmenování, které věcem, lidem, kategoriím přiděluje její vlastní jazyk. (Strauss, 1971, podle Uherek Z. & Novák K., 2002, str. 93)

V jazyce Romů je významná tendence oddělování romského a neromského. Lidský svět je Romy členěn dichotomicky na Romy a na ty, druhé, kteří Romové nejsou (Uherek & Novák, 2002). Sami o sobě však Romové zaujímají postoj nejednoznačný, podle statistických údajů ze sčítání obyvatelstva nalezneme Romy, kteří se ke svému romskému původu nehlásí, těch je podle autorů Uherek a Novák (2002) velká skupina a identifikují se např. podle své státní příslušnosti jako Slováci, nebo Rumuni, protože přišli z Rumunska apod. Na druhé straně *„existuje velké množství osob, které se k romství uvědoměle hlásí“* (Uherek & Novák, 2002, str. 95), ale nejedná se o nijak homogenní skupinu. Na rozmezí je skupina, která *„chápe pojem Rom a romství především jako sociálně politickou kategorii, jež vyjadřuje určité politické postoje a politickou aktivitu. Řada z nich odmítá být zařazována do této kategorie, i když na lokální úrovni pocítují se svým společenstvím sounáležitost“* (Uherek & Novák,

2002, str. 95). Jak říká Eriksen: „jednotlivec může mít řadu statusů a řadu možných identit, a to kdy a jak se etnická identita stane tou nejvýznamnější, zůstává empirickou otázkou“ (Eriksen, 2012, str. 64). Tento jev se označuje jako „fluidnost a relativita identity“ (Ibid.).

V souvislosti s kategoriemi, které si člověk utváří jako základní systém chápání světa kolem sebe, jejichž většinu přejímá ze svého sociálního okolí a převezme je již v procesu socializace, je důležité zmínit fakt, že „do nich zařazuje lidi arbitrárně, bez jejich souhlasu, a ti ani někdy nemusí tušit, v jakých kategoriích se ocitli“ (Uherek & Novák, 2002, str. 93).

Kategorie lidských společenství vytvářejí skupiny, jež mezi sebou konstruují hranice na základě nekonečného množství kritérií. Taková kritéria mohou být jazyk, náboženství, společná historie, původ, představy o světě, o společných předcích, vědomosti a dovednosti, způsob života, společně obývané území, uznávané hodnoty, strava a mnohé další. Na jejich základě se velmi často vymezují hranice „mezi skupinami, které nazýváme etnické skupiny, resp. etnika“. Je to sociální konstrukce, vycházející z představy o kulturní diferenciaci lidstva (Uherek & Novák, 2002, str. 99).

Mezi sociology a etnology (...) zdomácněl pojem etnicita jako soubor vlastností, které odlišují jedince z dané etnické skupiny od jedinců z jiných sociálních skupin. (...) Etnicita především závisí na vnitřním přesvědčení jedince, že do určité společnosti patří, a na vyjednávání společnosti, zda tento subjektivní pocit potvrdí, či nikoli. Etnicita, pokud s ní jedinec kalkuluje, je tedy součástí lidské identity (Uherek & Novák, 2002, str. 100).

Ti Romové, kteří se ke svému původu oficiálně nehlásí, „v lokální společnosti nebo bezprostředním kontaktu i mimo ni však pociťují fatální bezvýchodnost této kategorii uniknout. Nikdo se jednotlivců neptá, kam se zařazují, ale podle řeči, neverbální komunikace a fyzických rysů je zařadí. (...) Tento jev způsobuje pocit bezvýchodnosti, jednoznačné determinovanost a na druhé straně i

přehnané senzitivnosti na cokoli, co se týká jejich fatálně určené kategorie“ (Uherek & Novák, 2002, str. 94).

To potvrzuje také Eriksen (2012, str. 67) když říká, že etnické identity jsou někdy vnucovány dominantními skupinami zvnějšku, a to i těm, *„kteří sami o členství ve skupinách, ke kterým jsou přiřazováni, nestojí“*. Potom dochází často k tomu, že:

jednotlivci nejsou zařazováni do kategorií podle osobních schopností, talentu, věku, a tak dále, ale především podle původu – zda se jedná o Roma nebo nikoli. Tato reakce samozřejmě komunikaci komplikuje a předznamenává její výsledek, který je do značné míry dán stereotypy a nikoli jednáním komunikujících (Uherek & Novák, 2002, str. 95).

Jedinec tak často zažívá nesoulad vlastní identity, když to, jak se vnímá sám a to, jak je vnímán druhými, nekoresponduje. Tento stav pak u mnoha Romů může vyvolat *„řadu reakcí od ztráty sebevědomí, snahy izolovat se od většinové společnosti, sebelítosti a sebekonceptu, že jsou Romové obětí špatných poměrů, skrývání vlastní identity nebo distancování se od společnosti původu až k touze po otevřené konfrontaci“* (Říčan, 1998, podle Uherek & Novák 2002, str. 97).

Uherek a Novák (2002) dále uvádí, že sociální skupiny si jedinec částečně vybírá a částečně jsou určeny jeho původem a schopnostmi. Společenské skupiny se obvykle dělí na primární a sekundární. Primární jsou ty, ve kterých jsou *„členové v častém osobním kontaktu, mají silná citová pouta, dobře se znají a svoje osudy úzce spojují, své vztahy upravují podle nepsaných zákonů a pravidel, o kterých sami vyjednávají“* (Uherek & Novák, 2002, str. 95). Rodina je typickým příkladem primární skupiny. Sekundární skupiny popisují titíž autoři jako více rozumově řízené, s méně univerzálními společenským pojítky, komunikace nemusí probíhat přímo, ale zprostředkovaně, hierarchie je formalizována a *„společenská interakce může být řízena pravidly, která jsou dány zvenčí a na jejich plnění dohlíží speciálně určený orgán“* (Uherek & Novák, 2002,

str. 95-96). Příkladem jsou pracovníci podniků, úřadů, členové politických stran atp. S těmito společenskými skupinami, v rámci nichž vlastním jazykem komunikujeme okolní svět a kategorie, pak vytváříme kulturní konstrukce reality.

Podle Uherka a Nováka se udává, že Romové na Slovensku nemají velkou zkušenost s vytvářením sekundárních skupin ani s fungováním v nich. Dle těchto autorů je to dáno tím, že *„jejich základním sociálním pojítkem jsou rodinné vztahy a vztahy tváří v tvář v rámci lokální společnosti“* (Uherek & Novák, 2002, str. 96). Důvodem je také to, že do struktur mimo vlastní společenství měli jen omezený přístup, a to i přesto, že zasahovali do *„širších ekonomických vztahů, ale v nich byli pouze nájemní silou, kterou si objednal a odměnil konkrétní zaměstnavatel (opět tváří v tvář)“* (Ibid.). Takový typ interakce se dá popsat na příkladu, kdy konkrétní lokální zaměstnavatel konkrétní romskou rodinu znal a požádal ji o práci nebo službu, za niž byl jedinec či celá rodina odměněni. Vše se tak odehrávalo v lokální společnosti, kde se formalizované vztahy vyskytovaly minimálně. To vedlo k izolaci a reprodukci chování ve společenstvích romských rodin a mezi rodinami navzájem, tradiční charakteristiky tohoto chování přetrvávají mnohde i dnes. Tato skutečnost je také důvodem, proč Romové obtížně spolupracují napříč širšími celky romských rodin a lokálních komunit (Uherek & Novák, 2002). Ovšem je potřeba poukázat na problematičnost takového popisu a připomenout působení dominantních mocenských struktur. O Romech se zde mluví jako o těch na okraji, jejich obydlí jsou *„(...) sociálne a často aj územne ohraničené, často segregované, majorita ich vyděluje a tieto společenstvá sa z majority samy vydělujú“* (Vašečka, 2002, str. 273). Slova o majoritě, jež je vyděluje, dokazují vliv etnické asymetrie v tomto vztahu.

Kromě identity jedince je utvářena i identita skupinová – kolektivní, která vzniká „na základě toho, jak o sobě smýšlejí členové skupiny, jak konstruuji její minulost, trvání v čase, význam a cíle a jak je naopak vnímána těmi, kteří stojí vně a zaujímají vůči ní postoje“ (Uherek & Novák, 2002, str. 98). V rámci vlastní identity zde znovu rezonuje aspekt lokálnosti a nepřekonatelný význam rodiny, což jsou základy, na nichž je vystavena prioritní skupinová identita. Ilustruje to následující úryvek: „skupinová identita Romů je charakteristická také historickým vědomím typickým pro jejich postavení a usídlení. (...) historická paměť Romů je krátkodobá a velmi konkrétní. Tematicky se omezuje především na události v lokalitě a v rodině“ (Uherek & Novák, 2002, str. 98). To ovšem neznamená, že by se Romové několika rodových skupin společně žijících v jedné lokalitě považovali za jednu velkou skupinu. Takový stav vypadá v praxi následovně. „V lokalitě, kde rodina žije, bydlí více romských rodin rozdílného statusu, které spolu sice komunikují, ale vzájemně se nenavštěvují a udržují určitý odstup“ (Uherek & Novák, 2002, str. 102). Romové se totiž neidentifikují s celou lokalitou a se všemi obyvateli, kteří zde žijí. Často jsou dobře informováni o lokalitách, ve kterých žijí jiní Romové a tyto jednotlivé lokality si hierarchizují. Mají tak představu, kde je jaká situace, kde bydlí „ti lepší a kde je to nejhorší, do některých lokalit by nikdy nevstoupili nebo by tam neprovdali dceru a podobně“ (Uherek & Novák, 2002, str. 103).

Stereotypy majoritního společenství, stigma a vlastní sebeidentifikace

Dominantní diskurz prezentuje Romy „jako svébytnou kategorii „spoluobčanů“, kteří tvoří protipól „slušným a poctivě pracujícím občanům“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 22). Společnost sama konstruuje některá „romská specifika“, na kterých staví mnohé stereotypy, jako příklady se často uvádí

lenivost Romů, potřeba kočovat, hudební nadání všech Romů, či jiné vnímání času a prostoru (Uherek & Novák, 2002).

Stigmatizace Romů jako skupiny bez individuálního rozlišování má své historické kořeny. Podle Vašečky (2002) v historickém pronásledování Romů po jejich příchodu do Evropy nešlo o stigmatizaci rasovou, ale sociální, jelikož zpočátku byli Romové přijímáni příznivě. V polovině 14. století po morové epidemii ovšem nastala změna.

Nešlo o opatrenia smerujúce na Romov ako takých, jako na príslušníkov etnika, išlo o opatrenia proti „nepoctivým chudobným“. Boli zamerané proti dávaniu almužny a proti tulákom, potulným žiakom, potulným mníchom a roznyim vagabundom a proti nepovolenému žobraniu – Romovia do tohto zoznamu pre svoj vtedy kočovný štýl života zákonite „spadli“. Pre budúci vývoj je však významné, že nie jako jednotlivci, ale jako skupina. Stigmatizácia Rómov ako asociálnej skupiny bez individuálneho rozlišovania bola na svete (Vašečka, 2002, str. 273).

Podle výzkumů jazyka a způsobu života Romů dnes převládá hypotéza, že Romové žijící na Slovensku pravděpodobně nebyli před příchodem do své současné mateřské země jednolitou etnickou skupinou. Podle Jurové jsou Romové na Slovensku „zastoupeni v největší míře rumungrami, tj. Romy usedlými nejméně tři sta let“ (Jurová, 2002, str. 25). Vlastní skupiny tvořili pravděpodobně olašští Romové a Sintí a tak zvaní slovenští Romové, kteří ale tvoří dialektově odlišné skupiny. Rozdíly v řeči jsou podle Uherka a Nováka (2002, str. 101) dány „nedávným vlivem jazyků majority na původní romštinu“. Podle Evy Davidové (2004, str. 171) „způsob života Romů je třeba chápat nejen v diferenciaci podle jejich jednotlivých skupin, ale i v jeho historické genezi, tedy v jeho vývojových etapách“.

V druhé polovině 80. let výrazně narůstá skupina Romů, a to nejen inteligence, která začíná prosazovat nutnost uznání romské etnicity a národnosti. Ještě v průběhu roku 1989 se tyto snahy dostaly - spolu s návrhy romistických odborníků - do státních materiálů, kde poprvé byla etnická specifika Romů oficiálně přiznána, jsou už nazýváni jako Romové a navrhovány nové cesty k přístupu k

tomuto problému. V této etapě rozvoje opětovného uvědomování si vlastní romské etnicity - "romipen" (romství) zastihl naše Romy listopad 1989, který i jim otevřel cestu k seberealizaci (Štěpařová, 2005). Postoj k zaměstnání a způsobu obživy měl a má významný vliv na změny v celkovém způsobu života romské rodiny i jednotlivce. Umožňuje jim postupně proražení předchozí izolace a určité zlepšení komunikace s okolním prostředím. Tento vnitřní proces pochopitelně s sebou přináší Romům samým i řadu problémů a konfliktů, s nimiž se musí vyrovnávat - vzhledem k ostatní gádžovské společnosti - a přitom zůstat sám sebou, tedy Romem (a to se vždy bohužel nestalo) (Štěpařová, 2005).

Podle Anny Jurové se v současnosti „Romové jako národ nacházejí ve velmi složité situaci vlastní emancipace a identifikace“ (Jurová, 2002, str. 19).

Věřejná sebeidentifikace s romstvem na současném Slovensku s sebou přináší hlavně negativní konsekvence, tato cesta tedy zatím není pro aktéry přijatelná jako smysluplná mobilní strategie. Naši partícipanti rovněž tematizovali své obavy z rostoucího vlivu extremistických hnutí v rámci politiky i veřejné správy na Slovensku (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 254).

Vztah majorita-minorita je důležité chápat v rámci mocenské asymetrie, jakou v sobě zahrnuje „řada mezietnických vztahů (...) pokud jde o přístup k politické moci a ekonomickým zdrojům“ (Eriksen, 2012, str. 60). Konkrétně v lokalitě na Spiši je mezi „konstruovanou slovenskou „majoritou“ a romskou „minoritou“ (...) mocenská dominance ne-Romů patrná ve všech oblastech společenského života. Má reálný ekonomický základ, neboť ne-Romové kontrolují všechny oblasti hospodářství i státní správy (...)“ (Buzalka, 2015, podle Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 21). Dále je potvrzována malou partícipací Romů v politické sféře.

Romství zastávalo v životě aktérů významnou roli, nebylo však součástí veřejně deklarované identity, protože jim v současných podmínkách nezbyvá nic jiného, než jej skrývat. (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 167)

Vytváření si vlastní romské – etnické identity komplikuje Romům vedle různorodosti jejich skupin velkou měrou právě majoritní společnost,

kteřá produkuje stereotypy, na jejichž základě „konstruuje Roma jako příslušníka skupiny, kteřá dělá ostatním problémy, nepracuje, parazituje na sociálním systému, obývá ghetto a tak dále“ (Uherek & Novák, 2002, str. 106). Mnoho Romů ovšem takové stereotypy přejímá. „Pro ty, kteří nechtějí žít na pokraji společnosti, je obvykle nepřijatelné se k takto majoritou vnímané skupině hlásit“ (Ibid.).

„Etnicita se tedy v tomto kontextu může vynořit náhle, nečekaně, ale vždy v souvislosti s aktualizací asymetrického vztahu mezi ovládanými a těmi, kteří si nárokuji určování pravidel“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 23).

Při rozhovoru s romskou participantkou Sylvou, ekonomicky patřící do střední třídy, zaznělo na adresu jejích sousedek, které zrovna seděly před domem na ulici, toto: „Oni tam sedí, šak si ich viděla, každý deň... Kafíčko a čo, nič nereší... My sme sa za 4 roky posúvali: prerábka, nová oktávka, Maďarsko, Bulharsko... A susedka sa čuduje, zas kamsi jedú“ (Sylva, 28 let).

Z úryvku, jak jej participantka podala, lze na základě výše uvedeného vyčíst několik věcí. Tato žena přebrala stereotyp o svých romských sousedkách z dominantního diskurzu majoritní společnosti, cítí potřebu vzájemného vymezení od těch „špatných Romů“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 25) Etnicita nemá své výsadní postavení jako organizační kritérium skupiny. Potvrzuje to i Mann, jak ho citují Kumanová a Džambazovič (2002, str. 521), totiž, že „Romové s vyšším životním standardem se budou rychleji přibližovat skupině Neromů (...)“ a lze očekávat, že se jí budou přibližovat i v přebírání postojů. Sylva tímto výrokem dává najevo mj. také své vyšší postavení v lokální hierarchii, z jejího pohledu dané nejen ekonomickou situací, ale i pohledem na život a hodnotový svět. Dále zde lze pozorovat odklon a snahu distancovat se od stigmatizovaného „tradičního romského“, jak je to prezentováno majoritním diskurzem a potřeba prezentovat sebe sama, že oni („ti lepší“) už takto nežijí. Podle Šotoly a kol. je potřeba při

takovém vymezování se mezi Romy mít na paměti kromě mocenské dominance a stigmatizace i to, že:

podobné sociální hranice mezi lidmi z „vlastní skupiny“ a těmi ostatními konstruuje každý aktér, nejen Romové. Sociální praxe každého z nás je ovlivněna právě těmito konstruovanými hranicemi, takže se spíše vyhýbáme styku s osobami, které nesou nějaké stigma, a vybíráme si ty, které chceme zahrnout do našich sociálních sítí (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 25).

Dle Goffmanovy teorie stigmatu lze přejímání odmítavého až rasistického diskurzu ne-Romů Romy vysvětlit také tím způsobem, že stigmatizovaná osoba:

projevuje tendenci stratifikovat „ty své“ podle stupně, do jakého je jejich stigma zjevné a vtíravé. K těm, kdo jsou stigmatizováni zjevněji než on, pak může zaujmout tytéž postoje, jaké k němu zaujímají normální. (...) Právě ve spojení s či separování se od zjevněji stigmatizovaných spolutrpiteľů se nejostřeji projevuje kolísání v identifikaci (Goffman, 2003, str. 124).

„Jako já som Rom na sto percent, nechcel by som byť nikdy gadžo“
(Martin, 27 let).

Citaci mladého romského participanta Martina, kdy se označuje za „stoprocentního Roma“ je třeba analyzovat v kontextu situace. Rozhovor se odehrál v prostředí podniku, kde Martin pracoval, kromě mé osoby výzkumnice byla občasně přítomna i jeho kolegyně, bylo to tedy přirozené a podle všeho i příjemné prostředí pro participanta. Hlavní téma hovoru bylo dáno výzkumnou otázkou, tedy změna příjmení, která značí jistý odklon přejmenovaného od jeho původní identity a převzetí identity nové, jejímž identifikátorem je ne-romské jméno. Jak jsem již napsala, není mým záměrem zde hodnotit sebeidentifikaci jedince, ale praktické dopady mocenské dominance na jednotlivce. Tudíž se nabízí otázka, zda by takto deklamoval Martin svou etnicitu i v jiné situaci, a to zvláště v tom kontextu, že si změnil jméno z romského na neutrálně znějící jméno. Je otázkou, zda tato touha po

distanci od svého příjmení je touhou po distanci od svého osobního původu anebo od takového Roma, jako jej chápe majoritní diskurz. Z této věty participanta a na základě mého porozumění jeho názorům usuzuji, že mladý participant rozhodně nemá potřebu „stydět se“ za svůj původ či za svou rodinu, ale je to narážení na mocenskou asymetrii v různých životních situacích, které jej utvrdilo ve vykonání přejmenování.

V podstatě stejně to vnímá i jiný mladý participant Lukáš, který o změně příjmení teprve uvažuje.

„Tam sa dá vycítiť, za čo sa hanbí, to je ta otázka, lenže spoločnosť prostě je taká, aká je, na Slovensku a tie nálady protiromské, a to nás tlačí do toho, abysme... Abysme potom... Zakrývali? Alebo... nie, že zakrývali, ale hanbili sa za to“ (Lukáš, 30 let).

Změna příjmení se často popisuje jako projev kulturní asimilace imigrantů. Podle Moa Bursell, který zkoumal změnu příjmení u imigrantů ve Švédsku, *„opomenutí bránit etnickou identitu nemusí být vždy znakem asimilace; stejně tak může jít o projev strategie připomínající přivlastnění skupinové identity nebo (pragmatické) přizpůsobení (...).“* (Bursell, 2012, str. 480). Moa Bursell dále ve vztahu k přejmenovaným migrantům říká, že *„si imigranti zachovali výhody své původní identity ve svém soukromém životě, a zároveň získali výhody snazší veřejné interakce mimo etnickou skupinu“* (Bursell, 2012, str. 472).

Velice podobně vnímám i situaci v kontextu spišské Doliny. Problematičnost vlastní identity ve vztahu k etnicitě popisuje i Tomáš Kobes (2012). Ve své studii zkoumá interetnické vztahy obyvatel slovenské vesnice mezi majoritní skupinou ne-Romů a Romy, kteří jsou považováni za „integrované Romy“, jak je označuje majoritní diskurz. Spoluobyvateli vesnice jsou zase označováni právě souslovím „naši Romové“. Tyto dvě

skupiny o další místní skupině obyvatel hovoří jako o „cigánech“ a tato skupina pochází z jedné z největších východoslovenských romských osad. (Kobes, 2012, str. 4) Takovéto názvosloví bylo používáno i v případě Doliny, vedle které se také nachází osada. Kobes uvádí, že Romové kategorie „naši Romové“ o sobě v určitých situacích uvažují jako o Slovácích a v jiných jako o Romech, pohybují se mezi těmito dvěma póly. Používá termín Trinh T. Minh-ha „nevhodní druzí“, to jsou ti, „kteří jsou nuceni jednat takovým způsobem, aby byli vnímáni jako všichni ostatní. Na druhou stranu je jim v určitých situacích jejich odlišnost připomínána“ (Kobes, 2012, str. 28).

Podobnou nevyrovnanost v rámci etnické sebeidentifikace u participantů svého výzkumu popsal i Šotola a Rodríguez Polo (2016, str. 167):

Autor (...) výroku se v rámci našeho rozhovoru identifikoval jako Rom a zároveň se vymezoval vůči mediální konstrukci romství coby deviantního způsobu života. Podobně také rétorika ostatních participantů výzkumu obsahovala nepřetržité balancování mezi vlastní etnickou sebeidentifikací a stereotypní konstrukcí romství, vůči které se vymezovali. Aktéři o sobě v mnoha kontextech uvažovali jako o Romech, (...) však reflektovali jako výhodné vyhýbat se pokud možno tomu, aby byli jako („normální“) Romové identifikováni ostatními členy společnosti (Doubek 2011). Romství zastávalo v životě aktérů významnou roli, nebylo však součástí veřejně deklarované identity, protože jim v současných podmínkách nezbyvá nic jiného, než jej skrývat.

V praxi pak je to konkrétní situace, která určí, zda jsou Romové považováni (či se sami považují) za příslušníky majoritní společnosti nebo je naopak zdůrazňován jejich romský původ.

Fenotypické rysy

I přesto, že se badatelé shodují, že etnicita je konstrukt, „je nepochybně pravda, že skupiny lidí, které „vypadají jinak“ než členové majoritní či dominantní skupiny, mohou mít větší potíže s asimilací do majority než ostatní, a že uniknout

etnické identifikaci, pokud by si to někteří členové přáli, bývá v jejich situaci složitější“ (Eriksen, 2012, str. 25).

Důležitost fyzického vzhledu pro participanty tohoto výzkumu byla nasnadě. Tedy jde o to, že fyzický vzhled je důležitý hlavně pro ne-Romy, kteří dle něj přiřadí jedince, pokud splňuje jejich kritéria romství, k romské menšině, aniž by se s takovým zařazením sám jedinec identifikoval. Jak říká Vašečka, *„Róma podľa mienky bežného občana poznať podľa antropologických znakov. Takýto prístup však stigmatizuje, je východiskom pre diskrimináciu a často aj rasizmu, a je v rozpore s rešpektovaním ľudských práv“ (Vašečka, 2002, str. 272).* Dále týž autor dle vyjádření Romů žádajících o azyl v evropských státech uvádí, že tito žadatelé *„vnímajú vzťah majority k sebe práve jako vzťah poznamenaný diskrimináciou (...)“ (Vašečka, 2002, str. 272).* V případě diskriminace a násilí s rasovým podtextem se tedy stane člověk Romem, pokud je tak označen příslušníkem majority, podle Vašečky *„jde o stigmatizáciu s cieľom diskriminácie“ (Vašečka, 2002, str. 272).*

Že je to otázka, která s Romy silně rezonuje, bylo patrné, jelikož se replika *„aj keď nevypadám ako Cigán“* objevila téměř v každém rozhovoru. Z pohledu účastníků výzkumu je fyzický vzhled důležitý z důvodu determinace míry diskriminace.

„(...) Študium ma vlastně vedlo, že som raz pisala jeden článok do novin, kde som sa povadila s nacionalistami, a to ma ako vedlo, že prostě jednoducho povedali, bolo to aj osobné stretnutie a na základě toho osobného stretnutia mi též bolo povedané, jako možem o sobě tvrdit, že som Romka a každý jeden mi tvrdil, ty nie si Romka, alebo ty musíš být dajaká smiešaná, nie si čistá, to prostě k tebe nepristane, ani sa k tomu nepriznavaj“ (Linda, 37 let).

Zde je důležité poukázat na fakt, že participanti výzkumu jsou příslušníkům majority vizuálně blízcí. Pokud by se jejich vzhled lišil více, možnosti, jak uniknout stigmatizované identitě by byly pravděpodobně mnohem omezenější.

Passing

Jako mnoho světlých Afroameričanů zakrývají svůj původ v USA v době segregace, jako migranti ve Švédsku, ale i jako Margaret Thatcher měnila svůj hlas, tyto příklady snahy o úspěšnou menšinu v rámci většiny a její mocenské dominance ukazují na strategii proplouvání, ke kterému členové menšiny v určitých situacích přistoupí.

Vztah Romů ke své etnicitě je mnohovrstevnatý. Romská etnicita je stigmatizována a mnoho Romů považuje svou příslušnost k ní za zahanbující. (Šotola & Rodríguez Polo, 2016; Davidová, 2004; Vašečka, 2002 apod.) Takové přesvědčení o studu za vlastní původ, společně s rozporem identity jedince, jak se chápe sám a jak jej vnímá širší společnost, pak vede (mj.) k strategiím které se označují anglickým termínem „passing“ (česky proplouvání, přecházení). Pojem „passing“ je v slovníku GLBTQ² definován jako *„hledání nebo umožnění identifikace s rasou, třídou nebo jinou sociální skupinou, do které jedinec ve skutečnosti nepatří“* (Gianoulis, 2010). Autorka Gianoulis (Ibid.) říká, že důvody vedoucí k takovému chování jsou nejčastěji ekonomické zabezpečení, ve smyslu lepšího přístupu k zaměstnání nebo bydlení, fyzická bezpečnost jedince, nebo jde o snahu zabránit stigmatizaci. Jde tedy o skrývání vlastní identity. Skrývání bývá též samostatně popisovanou strategií. Podle Khosravi (2012) „covering“ neboli skrývání a „passing“ neboli

² Název tohoto slovníku vytvořeného v roce 2003 užívá zkratku GLBTQ, zkratka označuje diverzitu sexuálních orientací. Pro pořadí písmen existuje více variant, dnes je užíván spíše tvar LGBTQ.

procházení jsou dvě obvyklé strategie, jak se vyrovnat se stigmatem. „*Passing může být úmyslné i neúmyslné, chvilková záležitost, ale i celoživotní úsilí*“ (Gianoulis, 2010, str. 1). Pro ty, kteří projdou přesvědčivě může tato strategie nabídnout výhody, někdy je passing i otázkou zachování života. Na druhou stranu si procházení pod jinou identitou vybírá tvrdou daň v podobě života v neupřímnosti, a nakonec se stává bariérou ve spojení k ostatním. Jako odmítání sebe sama to může vést k depresím a pohrdání sebou samým. (Ibid.)

Pro Afroameričany se světlou pletí v dobách otrokářství a intenzivních obdobích rasové segregace, která následovala, bylo projít jako bílý nástrojem přežití, který jim umožnil získat vzdělání a zaměstnání, které by jim bylo odepřeno, pokud by byli považováni za „barevné“ lidi“ (Gianoulis, 2010, str. 1).

Termín passing se rozšiřoval a ze svých původních etnicko-rasistických kořenů vyrostl v pojem, který mluví o marginalizovaných identitách obecně.

„Stejně i ženy v minulých stoletích procházely jako muži, pokud chtěly žít více nezávisle či vůbec přežít ve světě, kde samotná žena je zranitelným cílem. V časech zuřivého antisemitismu v Evropě a Amerikách mnoho Židovských rodin také z podobných důvodů buď konvertovalo ke křesťanství, nebo jako křesťané prošli“ (Gianoulis, 2010, str. 1).

Proto také nalézáme paralely se současnou situací změny příjmení u obyvatel romského původu. Například víme o změnách německých a židovských příjmení v souvislosti se světovými válkami. Jak píše Khosravi (2012), podobnost v důvodech změny příjmení mezi Židy a muslimy je až překvapivá. Je to snaha utéct před diskriminací, která vedla na začátku 20. století v Německu Židy ke změně příjmení a je to ta stejná snaha snížit riziko diskriminace, která nutí množství muslimů ke změně příjmení nyní. (Khosravi, 2012) Jiné je ovšem sociální postavení těchto dvou skupin.

Zatímco ti, jež si měnili jméno mezi Židy, pocházeli často ze vzdělaných a buržoazních kruhů a své označující jméno považovali za překážku ke konečnému vstoupení do „aristokratických kruhů“, ti

muslimové, jež si mění jméno ve Švédsku, bojují o pozvání k prvnímu pracovnímu pohovoru (Khosravi, 2012, str. 78).

Dále lze najít články o poameričfování českých jmen po emigraci do USA. O tomto jevu po roce 1860 a po událostech v Československu v letech 1948 a 1968 20. století pojednává Ivan Lutterer (2003-4) či J.B. Dudek (1925). V případech změn příjmení u imigrantů se k vysvětlení tohoto jevu běžně používá teorie kulturní asimilace.

Teorie destigmatizačních strategií a sociální mobility ale na toto téma nabízejí nový pohled. Podle Moa Bursell by změny příjmení imigrantů „*mohly být lépe chápány jako destigmatizační strategie charakterizované pragmatickou asimilací*“ (Bursell, 2012, str. 472). Autorka na základě svého výzkumu vysvětluje, že *respondenti si změnili jména, aby získali společenské uznání (tj. aby byli ostatními považováni za rovnocenné lidské bytosti) a také, aby se vyhnuli diskriminaci na pracovním trhu*“ (Bursell, 2012, str. 472).

V mnoha případech se také ukazuje, že navzdory zdání, že stigma dané osoby bude vždy zjevné, tomu nemusí tak docela být. Při bližším ohledání totiž shledáme, že mohou nastat situace, kdy si bude dotyčná osoba moci dovolit utajit některé zásadní osobní informace (Goffman, 2003, str. 89).

Na výše zmíněnou myšlenku navazují citací delšího odstavce, který pojednává o etnické identifikaci z článku *Meziválečné zastavení mezi Romy* od Jany Horváthové, ředitelky Romského muzea v Brně. Článek vznikl v roce 2005, popisovaná situace je pravděpodobně ještě o několik let starší. Uběhlo čtrnáct let a situace ve společnosti, která ústí ke skrývání romské identity je stále přítomná.

„Mnozí potomci moravských i českých Romů, kterých ve válce tak razantně ubylo, se se svým romstvím ještě více stáhli do ústraní – snad i v důsledku nechtěné konfrontace s Romy slovenskými. Řada z nich tak své romství zcela opustila, anebo se pomalu rozplývá v jejich potomcích. Sama s lítostí vzpomínám na jednu brněnskou pamětnici z rodiny Krausů

(tedy přímo z rodiny Sintů, provdala se za Neroma), její dcera má za manžela též Neroma, oba zastávají významné místo ve většinové společnosti. Nazýváme tedy tuto pamětnici paní Krausovou (i když její jméno zní dnes jinak). S paní Krausovou byl pro účely muzejní archivace natočen záznam jejích vzpomínek na rasovou perzekuci v době 2. světové války, ovšem s podmínkou, že v žádném případě nedojde k jejich zveřejnění. Chybou pracovníků muzea byl záznam zařazen do dokumentu vysílaného Českou televizí. Paní Krausová si přišla s žalostným pláčem stěžovat, že je nyní ohroženo významné společenské i profesní postavení její dcery a zetě. Čím? Zveřejněním zapřeného romského původu paní Krausové. Obavy z prozrazení nejsou u těchto skupin Romů ničím ojedinělým“ (Horváthová, 2005, str. 80).

V tomto příběhu lze číst příklad úspěšného projevu „passing“. Paní Krausové se pravděpodobně až do onoho momentu zveřejnění reportáže dařilo skrývat svůj a dceřin stigmatizovaný původ a velkou část života tak procházet ve společnosti jako osoby bez stigmatu. A především je zde také (jako ve výpovědích participantů tohoto výzkumu) vidět snaha rodiče chránit před stigmatizací své potomky. Nabízí se otázka, zda vlastní etnická sebeidentifikace musela být skryta, aby paní Krausová a její dcera dosáhla významného postavení?

Příbuzným typem zastírání je podle Goffmana (2003) snaha omezit předvádění vad nejvíce spojovaných se stigmatem, protože jsou příliš okatým projevem typických rysů daného stigmatu. Goffman (2003) říká, že změna jmen příslušníků etnických menšin je právě tímto typem zastírání. V současné situaci lokalit, kde jsem prováděla terénní výzkum, je mezi místními obyvateli velká znalost příjmení, tudíž je pro běžného obyvatele běžnou praxí odhadování původu osob podle tvaru jejich příjmení. V tomto případě je tvar příjmení onen Goffmanův okatý projev stigmatu. Podle něj cílem plánů na změnu jména „(...) není výlučně možnost předstírat, ale i omezit míru, v jaké se může známý atribut vtírat do centra pozornosti, neboť vtíravost zvyšuje obtížnost dosažení nečinné nepozornosti vůči stigmatu“ (Goffman, 2003, str. 121).

Podle Bursell (2012, str. 472) a teorie pragmatické asimilace si přejmenovaný jedinec sice změní jméno a vně etnické komunity mu to může přinášet výhody, avšak v soukromí si zachovává dále svou původní etnickou identitu. Když si přejmenovaní mění jen jméno, identifikační atribut, se kterým člověk vstupuje do veřejného prostoru, zakrývají tím výrazný projev svého stigmatu. V narativu Horváthovců se nemění jejich identita, změnou příjmení se pragmaticky odproští od spojování se jmenovci z osady, což se dá považovat za jejich hlavní motiv. Kontinuita jejich vlastní rodinné (etnické) identity je zachována.

Sociální mobilita

„(...) S lidmi je zacházeno odlišně na základě jejich jména“ (Arai & Thoursie, 2009).

Pokud je ve společnosti vysoká míra sociální mobility, příslušnost ke kastě, třídě a etnicitě má marginální význam, protože během dvou, tří generací se struktura společnosti mění. Čím je míra vyšší, tím méně je možné předvídat sociální výstupy jedince při jeho narození. Pokud je míra sociální mobility nízká, je nemožné chápat současnou strukturu společnosti bez většího zkoumání rodokmenu a historie. Děti ve společnosti s nízkou mobilitou získávají stejné charakteristiky jako jejich rodiče a tím víc „třídní“ je daná společnost (Clark, Cummins, Hao, & Vidal, 2015).

Konvenční metody, jaké se používají k odhadování míry mobility, vyžadují data ohledně sociálního statusu rodičů a jejich dětí, což jsou data, která jsou veřejně dostupná v systematické podobě jen v málo společnostech. Naproti tomu autoři ukazují, jak je možné použít při výpočtech příjmení,

kteřá jsou obvykle jednoduše dostupná v zápisech správních orgánů. Autoři studie *Příjmení: Nový zdroj historie sociální mobility* (Surnames: A new source for the history of social mobility) udávají, že současné metody odhadování míry sociální mobility neumožňují odpovědět například na otázky, zda *byly všechny preindustriální společnosti charakterizovány nízkou mírou sociální mobility, zda vedla nízká sociální mobilita ke společnosti, kde talentovaní byli ve velké míře stáhnuti na dno společnosti v zaměstnáních, které jim nedávaly žádnou šanci pro jejich potenciální společenský přínos, zda byl moderní ekonomický růst doprovázen značným nárůstem míry sociální mobility?* Měřením sociální mobility za pomoci příjmení mohou být tyto otázky skutečně řešeny (Clark, Cummins, Hao, & Vidal, 2015, str. 3).

„Skutečnost, že míra sociální mobility, jak je konvenčně měřena, je vysoká v úspěšných moderních společnostech, jako jsou severské země, slouží jako obžaloba uspořádání společnosti kdekoli, kde je míra sociální mobility nižší“ (Clark, Cummins, Hao, & Vidal, 2015, str. 4). Tito autoři říkají, že na světě musí existovat velké množství společností, kde lidé pobírají mnoho nezasloužených výhod či trpí znevýhodněními, jakožto následky svého narození. Nežijeme v utopistickém světě rovných šancí, kde je úspěch – vysoký sociální status v dostupný všem, kdo mají výkon, schopnosti a talent.

Také Sharam Khosravi (2012) o příjmeních říká, že vyjadřují a představují sociální vztahy a že v nich jde o dědictví a práva. V mnoha společnostech mají lidé takové příjmení, které dědí nezměněné po svých předcích po patriarchální linii, podle autorů tedy obsahuje statusové informace. Avšak až nedávno se objevují snahy využít příjmení k odhadům sociální mobility. To znamená, že pokud existují metody, pomocí nichž se dá odhadovat sociální mobilita dle příjmení, znamená to, že příjmení má vliv na míru sociální mobility jedince či celých skupin.

Změny příjmení se objevují v různých dobách a různých oblastech světa. Jejich příčinou často bývá vliv proměny politické situace na daném místě, kdy na jedince působí ve zvýšené míře psychologické, politickou atmosférou podmíněné vlivy.

Akademičtí pracovníci na švédských univerzitách se v posledních letech zabývají výzkumy, které pojednávají o změnách příjmení migrantů na švédsky či neutrálně znějící příjmení. V jejich výzkumech se objevuje názor, že může jít o pragmatickou asimilaci. (Bursell, 2012) Mezi nimi jsou i takové výzkumy, které potvrzují vliv příjmení na ekonomickou situaci nositele.

Arai a Thoursie (2007) se zabývají otázkou, zda může atribut, jako je jméno ovlivnit příjmy na trhu práce. Jsou prvními, kdo zkoumá vliv změny příjmení na výsledky trhu práce. Záběr dat v jejich výzkumu *Vzdání se osobních jmen: empirická studie změn příjmení a příjmů* (Renouncing Personal Names: An Empirical Examination of Surname Change and Earnings) byl imponující, zkoumali data všech imigrantů z asijských, afrických a slovanských zemí do Švédska, kteří si měnili příjmení během 90. let. Porovnáním výše příjmů před a po změně příjmení zjistili, že rozdíly v příjmech, které připisovány právě změně příjmení, jsou značné.

Člověk, který přijme švédsky nebo neutrálně znějící příjmení není jednoduše zařazen do skupiny, která by mohla být definována jeho starým jménem. Změna jména může redukovat znevýhodňující zacházení v počáteční fázi kontaktu se zaměstnavatelem, zákazníkem a dalšími (Arai & Thoursie, 2009, str. 3).

Autoři analýzou dat dokázali, že změna výše příjmů po převzetí švédsky znějícího jména byla značná a na základě svých zjištění tvrdí, že „švédský pracovní trh nenabízí rovné příležitosti pracovníkům bez ohledu na zemi původu, kterou značí jejich jména“ (Arai & Thoursie, 2009, str. 4).

V návaznosti na tuto studii bylo uskutečněno několik studií, které zkoumaly téma změn příjmení kvalitativními metodologiemi a prezentují narativy přejmenovaných. Ve studii *Změna jména a destigmatizace u imigrantů ze středního východu ve Švédsku* (Name change and destigmatization among Middle Eastern immigrants in Sweden), kterou provedla Moa Bursell (2012) nadpoloviční většina respondentů uvedla diskriminaci na trhu práce jako motiv pro změnu jména. Citace uvádějí, že po změně jména nastala změna v chování zaměstnavatelů. Žadatel o práci, který se svým původním jménem odpověděl na 150 nabídek a dostal pozvání k jednomu pracovnímu pohovoru, dostal po změně jména z 11 odpovědí na nabídky práce 6 pozvání k pohovoru a 3 pracovní nabídky. Bursell říká, že „změny jména nevyjadřují přání se asimilovat, ale dosáhnout uznání a rovný přístup k příležitostem ve struktuře švédské společnosti“ (Bursell, 2012, str. 480).

Další práce, která navazuje na Arai a Thoursie je výzkum autora Shahram Khosravi (2012) publikovaný v článku *Bílé masky/Muslimská jména: imigranti a změna jmen ve Švédsku* (White masks/Muslim names: immigrants and name-changing in Sweden). Podobnost intencí, které jsou za změnou jména v obou výzkumech, je velká. Podle Khosravi (2012) argumenty a důvody, jaké přejmenování uvádí naznačují život v nehostinném prostředí. „Společenské tlaky přinutily jednotlivce „normalizovat“ jejich muslimská příjmení na méně „odlišná“ a známější jména; tzn. pro Švédy. Konverze na „bělost“ je ústředním rysem procesu změny jména v současném kontextu“ (Khosravi, 2012, str. 78). Ve studiích o švédských migrantech nalezneme s přejmenovanými Romy na Slovensku mnoho podobností. Zvláště důvody, pro které si přistěhovalci mění jména, jsou velmi podobné. Jsou to diskriminace na trhu práce, snaha vyhnout se stigmatizaci a ochránit před diskriminací a stigmatizací také své potomky.

Stejně jsou i strukturální tlaky společnosti, které přinutily marginalizované skupiny uskutečnit tento krok.

Goffman o změnách jmen říká, že *„navzdory zdánlivé různosti (...) zůstává zachována kontinuita jedince“* (Goffman, 2003, str. 72) a připomíná změnu jmen u slavných osobností, u kterých je zcela běžné, že si mění jména, ale přitom je známo i jejich původní jméno. Arai & Thoursie (2009) poznamenávají, že i v těchto případech změna jména naznačuje skrývání etnického nebo náboženského původu a že si umělci vybírají jména podle současného převládajícího vkusu ve společnosti (Arai & Thoursie, 2009).

Totíž *„odměna plynoucí z toho, že je člověk považován za normálního, je tak velká, že téměř každý, komu to situace umožní, se někdy záměrně pokusí předstírat“* (Goffman, 2003, str. 90).

Společenská nerovnost je důvodem, proč imigranti ve Švédsku a Romové na Slovensku mění svá jména. Je to touha po „bělosti“ (whiteness) vycházející ze sociální hierarchie ve společnosti, která je založená na švédské/slovenské nadvládě a tím vynucené muslimské/romské méněcennosti.

Téma sociální mobility v případě Romů nese na Slovensku problematický podtext. Příčinou je způsob, jakým se konceptualizuje posun jedinců ze skupin vymezených jako „etnické menšiny“ na socio-ekonomickém společenském žebříčku:

Konstruování a zdůrazňování kulturní odlišnosti legitimizuje dominanci a zároveň podřízené postavení „příslušníků menšiny“, kteří jsou stereotypně vnímáni skrze tuto kulturní diferenci (...) V této výrazně asymetrické perspektivě je pak sociální mobilita více či méně explicitně kódována jako přijetí majoritních pravidel hry, která jsou běžně chápána jako objektivně platná a prospěšná všem. Vzájemný vztah má tedy výrazně mocenský charakter, byť je jeho povaha zakrývána různými strategiemi, jako je zdánlivá korektnost a neutralita. (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 18)

Vzestupná sociální mobilita je tak rámována myšlenkou asimilace, tedy, že vzestup jedince z menšiny je možný na základě začlenění se, integrace do společnosti většinové. Tento diskurz panuje nejen ve veřejném prostoru, ale také odborném (Šotola & Rodríguez Polo, 2016). Autoři argumentují, že takovéto pojetí sociální mobility menšin je produktem dominantních diskurzů a zakrývá strategie mocenské dominance. Dalším problematickým jevem, který doprovází teoretické koncepty asimilace či integrace a inkluze, je:

manipulace v podobě sugesce existence dvou skupin, jako dvou systémů fungujících podle odlišných pravidel. (...) Menšina je definovaná na základě určitých znaků, většinou odvozených z atributů majority“ jako jejich nedostatek či opak. Existence menšiny je pojmána jako existence vně společnosti, mimo ni nebo na jejím okraji (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 17-18).

Konceptualizací menšiny se na druhou stranu daří vytvářet obraz majority jako koncentraci kulturní a morální nadřazenosti, jejíž členové oplývají pocitem práva na poměrování „kohokoli z domnělé minority „majoritními“ standardy a vynášet soudy o stupni jeho „integrování““ (Ibid.).

Zvnitřnění této rétoriky bylo v terénu evidentní. Změna příjmení je jedním z projevů tohoto zvnitřňování dominantních diskurzů. Dalším projevem je nepoužívání romštiny na veřejnosti a jakékoli další projevy odlišnosti od majoritní společnost. Nabízí se myšlenka, jestli se nejedná o dobrovolnou asimilaci, to ale podle Šotoly a Rodríguez Pola (2016) nesprávný pohled, protože jsme svědky stigmatizace všeho romského, což právě vede stigmatizované členy menšiny k takovým krokům. Podle autorů se jedná o „slovenský kolonialismus“.

Ten neumožňuje ovládaným jakkoli projevit svou odlišnost, pokud nechtějí přijít o své společenské uznání. Jinými slovy: Rom, který zažívá sociální vzestup, už nemůže být Romem, ale musí se stát bílým. Tímto zneviditelňováním romské sociální mobility tak dochází k reprodukování

dominantních diskurzů, podle kterých Romové žádnou sociální mobilitu nevykazují (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 180).

Právní rámec změny příjmení na Slovensku

V rámci změny jmen hraje svou roli slovenská legislativa, která tuto strategii destigmatizace institucionálně umožňuje a rámuje. Podle Moa Bursell (2012) je to vlastně legální kontext, který změny jména vyvolává a konstruuje je.

Změnu příjmení na Slovensku řídí *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z.o mene a priezvisku 300/1993 v znení neskorších právnych predpisov*. Popíši zde právní rámec, podle kterého se řídí změny příjmení na Slovensku. Na závěr shrnu konkrétní ustanovení, jež jsou pro tento výzkum relevantní.

Podle výše jmenovaného zákona na Slovensku rozlišují dvě kategorie změn jmen či příjmení. První kategorie jsou žádosti o změnu, u kterých není potřeba povolení a druhá kategorie zahrnuje změny, na které je potřeba povolení okresního úřadu. Změny příjmení, u kterých není potřeba povolení okresního úřadu nejsou zpoplatněny, zahrnují změnu příjmení:

1. po rozvodu manželství (do 3 měsíců po právoplatnosti rozsudku o rozvodu),
2. Po nabytí plnoletosti spočívající v používání jen jednoho ze dvou či více příjmení,
3. Spočívající v zápise ženského příjmení bez koncovky slovenského přechylování,
4. Spočívající v úpravě příjmení v souladu se slovenským pravopisem anebo s pravopisem jazyka národnostní menšiny,
5. Dítěte po jeho právoplatném osvojení,

6. Z důvodu změny pohlaví,
7. Nezletilého dítěte, jehož rodiče uzavřeli manželství po jeho narození na příjmení určené pro jejich ostatní děti,
8. Nezletilého dítěte, jehož otec není známý, na příjmení určené pro ostatní děti jeho matky a jejího manžela.

Druhá kategorie změn vyžaduje povolení. Taková změna příjmení je zpoplatněna poplatkem 100 EUR za žadatele či rodinu ve smyslu manželů a jejich nezletilých dětí nebo rodiče a jeho nezletilých dětí, pokud žádají o společné příjmení. O povolení rozhoduje okresní úřad, který je určen trvalým bydlištěm žadatele – občana Slovenské republiky. Změna se povoluje, pokud jde zejména o příjmení hanlivé nebo existují důvody hodné zvláštního zřetele. Změnu příjmení lze povolit jedině na základě společné žádosti obou manželů, jestliže jde o změnu příjmení:

1. manželů, kteří mají společné příjmení na jiné společné příjmení; změna příjmení se vztahuje i na příjmení společných nezletilých dětí i pokud nebyly zahrnuty do žádosti,
2. jednoho z manželů, kteří nemají společné příjmení, na příjmení manžela, přičemž společné příjmení získávají také jejich společné děti i pokud nebyly zahrnuty do žádosti,
3. jednoho z manželů, kteří mají společné příjmení, na příjmení, které používal před přijetím společného příjmení,
4. jednoho z manželů, který přijal společné příjmení a jako druhé v pořadí žádá přijmout příjmení, které používal před uzavřením manželství,

5. jednoho z manželů, kteří si při uzavření manželství ponechali svá dosavadní příjmení, a který žádá ke svému dosavadnímu příjmení přijmout příjmení společných dětí, na kterém se dohodli při uzavření manželství; příjmení společných dětí je jako první v pořadí,
6. jednoho z manželů, který přijal při uzavření manželství souhlasným vyjádřením společné příjmení a jako druhé si ponechal své dosavadní příjmení, na příjmení společné, nebo
7. jednoho z manželů, který přijal při uzavření manželství souhlasným vyjádřením společné příjmení a jako druhé si ponechal své dosavadní příjmení, na příjmení dosavadní.
8. Jednoho z manželů, kteří si při uzavření manželství ponechali svá dosavadní příjmení, a které žádá ke svému dosavadnímu příjmení přijmout manželovo příjmení jako společné příjmení; změna příjmení se vztahuje i na příjmení společných nezletilých dětí, i pokud nebyly zahrnuty do žádosti.

Žádost o změnu příjmení musí být písemná, k dispozici jsou formuláře pro dospělého, dítě a manžele (rodinu). Písemná žádost musí obsahovat tyto náležitosti:

- jméno, příjmení, datum a místo narození a rodné číslo osoby, které se žádost týká, a datum a místo uzavření manželství, jestliže osoba je ženatý muž nebo vdaná žena,
- místo trvalého pobytu na Slovensku, místo posledního trvalého pobytu v SR nebo místo obvyklého pobytu v cizině osoby, které se žádost týká,
- jméno nebo příjmení, které si osoba, které se žádost týká, zvolila,

- jméno, příjmení, datum a místo narození manžela nebo nezletilých, pokud se vztahuje změna příjmení i na tyto osoby,
- údaj o státním občanství osoby, které se žádost týká,
- odůvodnění žádosti.

K žádosti se dále dokládá originál nebo ověřená kopii těchto dokladů:

- rodný list osoby, které se žádost týká,
- oddací list, pokud osoba, které se žádost týká, je ženatý muž nebo vdaná žena,
- pravomocné rozhodnutí soudu o rozvodu manželství, jestliže osoba, které se žádost týká, je rozvedená,
- úmrtí list manžela, pokud osoba, které se žádost týká, je vdovec nebo vdova,
- občanský průkaz osoby, které se žádost týká, pokud jej má mít,
- jiný doklad totožnosti osoby, jíž se žádost týká,
- doklad o státním občanství Slovenské republiky osoby, které se žádost týká, pokud jej má mít,
- veřejná listina nebo doklad o státním občanství i jiného státu, pokud jde o změnu jména nebo změnu příjmení občanů, kteří jsou státními občany Slovenské republiky a zároveň i státními občany jiného státu.

Při schválení žádosti matriční úřad vydá oznamovateli výpis z matriky nebo potvrzení o provedení zápisu v matrice o změně jména nebo změně

příjmení. Okresní úřad oznamuje změnu příjmení, na kterou je třeba povolení, státním orgánům a obcím v rozsahu uvedeném ve zvláštních předpisech.

Po úspěšně změněném příjmení následuje další úřední vyřizování. Nositelé nového příjmení si musí požádat o vydání nových identifikačních dokladů. Pro ilustraci, za vydání nového občanského a řidičského průkazu žadatel zaplatí dohromady 11 EUR. Dále je třeba oznámit změnu příjmení všem subjektům, které to vyžadují, např. pojišťovna, banka atp.

První kategorie změn příjmení, na které není potřeba povolení, se v případech participantů předkládaného výzkumu nevyskytuje. Všech Romů, s nimiž jsem vedla rozhovory, se týká kategorie změn příjmení, u kterých je povolení okresního úřadu potřebné a jedná se v tom případě o změnu z důvodů hodných zřetele. Participantů tudíž měli vlastní zkušenost s podáváním žádosti o změnu příjmení na příslušném okresním úřadě, většina z nich v Popradu. Z informací je zřejmé, že změna příjmení není jednoduchý úkon, který by mohl žadatel vyřídit za pár minut. Kromě (minimálně) dvou návštěv okresního úřadu je třeba věnovat dostatečný čas přípravě dokumentů a formulování argumentů, které musí žádost obsahovat.

Informace jsou jednoduše dostupné všem, kdo mají přístup k internetu, což v případě Romů, se kterými jsem mluvila, měli všichni, na stránkách ministerstva vnitra Slovenské republiky a jiných webových serverech, nicméně zájemci se chodí informovat také na obecní úřad přímo v Dolině, jak mi zdejší paní matrikářka potvrdila. Zájemcům poradí a nasměruje je na příslušný okresní úřad.

Kromě toho, že legislativa vytváří a konstruuje tuto strategii, tak ji také omezuje. Jak říká Moa Bursell *„proces výběru nového jména je omezen*

institucionálním zásahem (...) Je to legální kontext, který jak umožňuje, tak i omezuje to, co vzejde z kreativní hry se sociální identitou (...)" (Bursell, 2012, str. 482).

Úředníci nejsou jen tichými zprostředkovateli. Participanti zmiňují zájem úředníků žadatelům nápad rozmlouvat nebo na žadatele pohlížet s despektem nebo dávat ostentativně najevo svůj nesouhlas. Informátor z Okresního úřadu Poprad mi poskytl informace³, jak změna jména probíhá pohledem ustanovující instituce a úředníka (ne-Roma).

Podání žádosti předchází pohovor s úředníkem. Činitelé tak mohou kromě psaného dokumentu posuzovat žádost i na základě osobního setkání s žadatelem. Romové prý při žádosti „nepovedia priamo, že im vadí ich romské priezvisko“. První, co udávají jako důvod, je diskriminace. Informátor vyjádřil názor, že žadatelé mají tuto odpověď naučenou a pravda je taková, že jim vadí jejich romské jméno. U žadatelů z Doliny je prý specifické, že důvodem je stejné příjmení, jaké nosí mnoho dalších Romů z komunity přesídlené osady Polnica, od kterých se přejmenováním toužili distancovat. V oficiálních žádostech bylo jako důvod nejčastěji uvedeno přání lepšího života pro své děti.

Ze způsobu popsání situace lze ve výpovědích informátora odhalit zvnitřnění majoritního diskurzu nahlížení na romskou populaci. Informátor nechce vidět strukturální tlaky, jaké na Romy působí a vedou je k oněm „subjektivním“ motivacím změny jména. Ve své rétorice reprodukuje stereotypní obraz nižšího postavení a podřízenosti Romů. Pohled ne-romské dominance v současné společnosti, jíž je součástí také podsouvá žadatelům o nové jméno. K přehlížení diskriminace a dvojích standardů je přistupováno

³ Čerpám z osobní emailové a telefonické konverzace.

jako k přirozenému stav věcí, což tento stav normalizuje. Promluvy informátora jsou záměrně podány v jejich původním znění.

V rámci vyřizování náležitostí informátor žadatelům radí, jak si vybrat nové příjmení. Mělo by jít o „normální slovenské priezvisko, nie je vhodné vybrať si mená podľa známych osobností, respektive tzv. celebrit, nejaké cudzojazyčné priezviská, ako napr. indické, čínske, severské apod., čo však nie je pravidlom“. V minulosti se prý také požadovalo, aby první písmeno nového příjmení zůstalo stejné, jako bylo u původního. Dnes to již neplatí. Pokud má úředník pocit, že vybraný tvar jména by nemusel vyhovět, rovnou to žadatelům řekne. Žadatelé musí do žádosti sepsat zdůvodnění, proč si myslí, že se jim s novým jménem bude žít lépe.

Podle údajů z okresního úřadu Poprad, kam Dolina spadá, bylo za léta 2010–2018 podáno celkem 7 žádostí od jmenovců Horváth/Horváthová, z toho ve třech případech šlo o změnu příjmení celé rodiny. Podle matričních údajů Doliny bylo ve sledovaném období v obci změnilo příjmení 6 rodin, z toho dvě rodiny Horváthovy. Počet žádostí se každoročně pohybuje v rozmezí od 36 do 59 za rok. Popradský úřad evidoval v letech 2010-2018 celkem 408 žádostí o změnu příjmení, z toho 44 původních jmen žadatelů evokovalo romský původ.

Dle informátora okresní úřad Poprad posuzuje každou žádost individuálně, tj. přihlíží na uvedené důvody v žádostech, a co se týče schvalování, až na pár výjimek téměř všechny žádosti rozhodnuty kladně. Okresní úřad nepovolil změny jen v extrémních případech, kdy byly požadavky na změnu nedostatečně odůvodněné ve smyslu zákona č. 300/1993 Sb. O změně jména a příjmení.

Nejčastější kategorií změn příjmení obecně jsou životní události související například s rozvodem, změnou příjmení u nezletilých dětí a podobné rodinné záležitosti. Změn hanlivých jmen je velmi málo.

Individuální rovina změn příjmení

Jde o dlouhodobě působící tlaky, o předsudky a náladu ve společnosti, která stigmatizuje vše romské. To pak Romy často vede k zakrývání své identity, v tomto případě Romové volí strategii změny příjmení. V této kapitole pojednávám o individuálních motivacích, které v jednotlivcích vyvolává mocenská struktura společnosti.

Typy změn

Výběr nového jména, je v některých případech dlouhý proces, naopak jiní věděli brzy, jaké nové jméno chtějí. Jaké si zvolí přejmenování nové jméno je velmi subjektivní. Objevuje se snaha zahrnout ve jméně odkaz na původ, na předky, z čehož lze usuzovat, že přejmenování nechtějí přetrhat staré vazby a mít novou identitu a podle rozhovorů stejně tak nechtějí, aby nové jméno vyznívalo tak, že se stydí za svůj romský původ.

Opačná je tendence, kdy přejmenování hledají atraktivní jméno, které bude znít nově. Inspirují se anglicky, německy znějícími jmény, či jmény ze severní Evropy.

„Atraktivnej, také, že nějakaj anglickej, alebo švédskej (...) No dobré na počutie... Musí v tom byt sympatia, mosi zniet sexy“ (Lukáš, 30 let).

Tři rodiny původně rodiny Horváthovy se dnes jmenují Stolárovi, Toufarovi a Procházkovi.

Stolár je typ nového příjmení odkazující k původu, stolař bylo povolání rodinného předka. Jeho výběr prý nebyl nijak zdlouhavý. Nosí jej participantka Sylva: *„To bolo automatické, Stolár. Automaticky. Nemuseli sme rozmýšlat naď iným priezviskom. Bez váhania, jednoducho, dědo,*

predok, akože stolár a si myslím, že je to akože dobré priezvisko.“ V rozhodování šlo prý také o to, že „svokra, tchyně, ona je ako poslední dcera toho Tótha, toho stoláře. No tak preto hlavně... A Radek je ako poslední vnuk! Nejmladší, vieš, tak preto sme sa takto rozhodli, však dobré však dobré Stolár (...) Možno o pár rokov bude to priezvisko Stolár ako nekedy Tóth. (Smích)“

Také Toufarovi použili jméno, které odkazuje k původu. Podle Lindy Toufarové, šlo o přezdívkou společného předka, „Toufarce“ je prý i podobná. A rozhodnutí bylo tak podle jejích slov přirozené.

„A hoci sme si zmenili, sme si chceli udržet ten koreň, že vieme odkiaľ pochádzame, tak to Toufarová nie je vymyšlené ani skombinované. Toufar je vlastně svokrov otec, manželov pradědo a moj, keďže my sme tiež v príbuzenskom vzťahu manželia, moj prapradědka. A takže my to máme po ňom.“

Dále jsou zde příjmení, které nemají žádné vazby na rodinu. V případě Mileny a Natálie Procházkových, je nové příjmení vybráno na základě podoby manžela a otce se známější českou osobností. Toho prý při práci jeho kolegové v Česku ani jinak, než Procházka neoslovovali.

Posledním typem příjmení, na který jsem mezi přejmenovanými narazila bylo cize znějící jméno, které si jeho nositel vybral podle jeho atraktivnosti. Nyní Martin Winter si změnil příjmení společně se svým bratrem. Výběr a vyřizování žádosti bylo zdlouhavé a změny jména se jim podařilo dosáhnout až na třetí pokus. Tvary příjmení, které jim nebyly povoleny byly cize znějící nebo obsahovaly samohlásky s cizí interpunkcí.

Motivace

Jaké jsou motivy přejmenovaných před změnou příjmení a jak ji hodnotí s odstupem po několika letech? Motivы změny lze kategorizovat na subjektivní a společné všem účastníkům. Obě kategorie působí na jedince v různé míře od „nepříjemností“ až po „silně nepříjemné prožitky“ a také v různé míře v horizontu časovém. Objevovaly se tedy, jak jsem je pro účely výzkumu nazvala, nepříjemnosti dlouhodobějšího trvání a silné subjektivní prožitky. V obou kategoriích se objevují události, které jsou diskriminační.

Nepříjemnosti dlouhodobějšího trvání

Jsou příběhy jednotlivců, které jsou často shodné a ústí v podání žádosti o změnu příjmení. V lokalitě Doliny a přilehlých obcích existuje vzájemná znalost těchto příběhů. Participanti ochotně vyprávějí příběhy ze svého okolí, vše působí velmi kolektivním dojmem, že je vše veřejně známé. Nejrozšířenějším problémem, který působí nepříjemnosti všem, se kterými jsem vedla rozhovory, je doručování poštovních zásilek. Je to z toho důvodu, že vzhledem ke shodným jménům často končí zásilka u špatného adresáta. Bohužel se pak tento problém rozrůstá v další, a to mnohem závažnější. Participanti mají například zkušenosti s placením různých poplatků cizím lidem. Ze zkušeností participantů výzkumu, kteří si žádali o nové příjmení, není na problém nesprávného doručování zásilek jako důvod pro změnu jména, brán zřetel. Respondenti byli prý poučeni, že adresát má být označen jako mladší, starší či junior, senior. Ovšem ve stavu, kdy na území 4 ulic v jedné části obce má bydliště až 290 osob s příjmením Horváth/Horváthová, a kde se samozřejmě vyskytují i shodná křestní jména, to není řešením.

„Všetci sme si už pomenili lebo je to napríklad já som mal ten problém, hlavný dôvod, v našej dedině sme boli Martin Čonka štyria. Tak si to predstav.

Teraz my nemáme ulice, len obec a číslo domu. A teraz pošta, no tož to..., si poštarica mýlila. Aj keď ma poznala a toto ale furt to zamenili...”

„A hoci sme platili raz ročne všetko, takže na celý rok vopred, tak ja som to nijako neregistrovala, kým mi neodpojili - a vtedy že, akože čo sa stalo, že my nemáme zaplatené? Tak sme samozrejme išli do firmy a tam hovorili, že my máme zaplatené, že ako to, že nám to nefunguje, tak kým sme prišli na ten problém, nakoniec sme zistili to, že som platila.... A bol tu ešte jeden, ktorý si zmenil priezvisko, ktorý sa volal presne ako moj manžel, Rastislav Horváth, hej, ale to se ho netýkalo vobec, ale týkalo sa to Františka Horvátha, hoci ani adresa nefungovala, nič, tak sme zistili, že sme platili im, hej, ten rok.“

„Moja pošta chodila mojho bratranca u Lindy Toufarové, on je tiež Rastislav Horváth, manžel tiež Rastislav Horváth, takže pošta nám chodila tam a teraz treba splácať veci a my sme sa nemohli doplácať lebo nám neprišli šeky. No a internet sem platila cudzému, rok! (Smích) Kým sa na to prišlo. Lebo trvalý účet, peňažky tam boly, sťahovalo sa a bohužiaľ.“

Silné subjektívne prožitky

Jsou to většinou jeden až dva příběhy, které se v rozhovoru opakují a participant se k nim vrací ve smyslu, že šlo právě o další opakování této nepříjemné situace, který je dovedl k rozhodnutí reálně podat žádost. Například u žen se několikrát opakovala situace, kdy si žena vzala za manžela nositele stejného příjmení jako bylo její rodné příjmení. Podle výpovědí je pak často vystavena poznámkám k jejímu statusu, které jí jsou nepříjemné.

„Čo ty si sa nevydala? Brata za muža si si zobrala?“ Takové poznámky slychala Milena hlavně ze strany vzdálenějších známých či ne-Romů, například při srazu spolužáků ze střední školy. Přitom stejnou situaci zažila i matka participantky, které to ale podle Mileny nevadilo.

Velmi subjektivní prožitky můžou ale také být nepříjemné v průběhu delšího časového horizontu, například po dobu školní docházky. Participant uvedl, že „keď som byl menší, som chodil na základnú nebo aj na strednú, vnímal som svoje priezvisko ako hendikep. Hendikep vŕči iným priezviskám, hej.“

Velkou oblastí nepříjemných situací, kterou participanti zmiňovali, jsou subjektivní prožitky, které se dají považovat za diskriminační v kontextu etnicity. Nejčastěji se s nimi setkávají v institucionálních zařízeních – nemocnici, škole, kde zažívají dvojí přístup k Romům a ne-Romům. Participantka pracuje v jednom z nemocničních zařízení, rozdíl v přístupu k Romům a ne-Romům si zažila osobně, ale zároveň jej pozoruje i zevnitř instituce.

Participantky, jež jsou matky, často poukazovaly na velmi nepříjemnou zkušenost s pobytem v porodnici, která proběhla před změnou příjmení. Na základě svého příjmení je jim totiž automaticky přiřazeno na lůžko v pokoji, dle jejich slov „k tym najhorším“. Jde často o jejich jmenovkyně ze sociálně slabšího prostředí, pocházejících z vyloučených lokalit. Toto zařazení na pokoj nemusí nutně značit diskriminační charakter, může jít například o systém přidělování lůžek na základě abecedního řazení. Nicméně participantky popisovaly pocity studu, že jsou považovány za homogenní skupinu v rámci své etnicity s těmito druhými Romy:

„Neviem... zlaté veci, zlaté pyžamo akože si pripravená, těšíš sa na to, že porodíš, že každý chvíľu to príde, doma nakúpiš príklad na 100 000 dětskú izbu a keď ideš do také izby, čo.... Bóžé ... Tam sa nedalo dýchať, tam sa nedalo dýchať, já som akože vobec sa nemohla najesť. Prostě... Eště takých Cigánov, co mňa vidělo. Ako som Cigánka, hej, já sa za to nehanbím, len...Také dačo som naozaj eště neviděla, skadě to sú?! Ak to možú žiť, z lesa.

Žiadné podmienky nič, oni nevedia rozprávať, komunikovať, porodia dieťa, nechajú ho tam, ufečú... Nechápem.“

„Vieš jak, žena je na tej časti, kde rodí a tam nemajú ani šajnu, o tom, že kto aká príde, vieš, osoba... No a teraz si predstav, že teraz ňa preloží na to oddelenie, kde ideš už normálne akože ležať, hej, Sylva Horváthová, tak automaticky, Horváthová, tak to bude asi...Vieš bez opýtanie, podle priezviska, treba do vzdelanie mi napísali základnú, i když som im povedala úplné stredné s maturitú, pomýlili Dolinu s Dolany, pak povolanie manžela, akože úrad práce, napriek tomu, že je stavebník... Tak asi tak... A Sylva Stolárová, neviem či to znie... inak.“

Sylva se takové nepříjemnosti při svém druhém porodu snažila vyhnout tak, že si v nemocnici telefonicky objednala nadstandardní pokoj. V té době už měla příjmení změněno. V její výpovědi zazněla velká nejistota, zda by vůbec pokoj dostala, kdyby se stále jmenovala Horváthová. „Povedala som méno. A keby som povedala, že chcu nadštandardnú izbu ako Horváthová, dali by mi ju? Vieš... Otázka. Keď tam na tom oddelenie sú dve nadštandardky, takže neviem, či by ju uvolnili Cigánke, neviem, akože ruku do ohně by som dala, že určité nie.“

Ovšem jiné výpovědi o dvojím chování zaměstnanců zařízení k pacientům na základě původu popisují i další participant, například padesátiletý Peter:

„Teď chodím na dialýzu a chodí tam asi sedm, osm takových... No slabších Romákov, špinavých. Aký to tam mají přístup. Ten primár, ak je vizita, tak sa ani nezastaví u postele u nich. Treba u mě postojí, pokecá zeptá se, co, jak pan Horváth, jak se máte, problémy alebo doktorka a oni jenom hrr

hrk. To je vidět. A doktore sú a takové rozdiely dělají. A sestry sú ešte horšie. Strašně se ten svět změnil...”

Kromě nemocnice se diskriminace dle slov participantů objevuje také v rámci školních zařízení. Sestřenice participantky Natálie se jako žačka základní školy hlásila na dvě střední školy, mezi oběma přijímacími řízeními proběhla změna příjmení. Na první typ přijímací zkoušky byla dobře připravena, ale „neprijali ju, kvoli tomu lebo ešte bola Horváthová“. U zkoušky na druhou školu „(...) žiadná príprava, bez pera, bez všetkého a bola druhá prijata“. Přímo mi svou zkušenost popsala také účastnice výzkumu Natálie: „hej, na stredné škole teraz na prijmačkách boli aj Romovia, takí ako z dobré rodiny, len priezvisko – úplně iné správane k nim mali a úplně iné správanie i ku mně. Například ich neprijali a já už som prijata bola hned. Hneď som bola prijatá, ešte v ten den mi povedali (...) A ich neprijali len kvoli priezvisku.“

Z výše zmíněných výroků lze pozorovat, že participanty je příjmení, které v sobě vyjadřuje etnický původ jedince, přisuzována velká váha. Stejně jako ke všem událostem, které se vztahují k homogenizačnímu principu zvenku připisované etnicity. Všechny tyto zkušenosti a příběhy, jaké si přejmenování prožili, a které je dovedly ke změně jména, jsou v místní komunitě vyprávěny a šířeny, působí jako všem známé ukázky nespravedlnosti páchané ne-romskou většinou. Pro ty participanty výzkumu, kteří již jsou rodiči, je motivace chránit své děti před podobnou zkušeností s dvojitým zacházením až diskriminací klíčovým důvodem a motivací změny příjmení. Nakonec i starší generace, byť to pro ni zpočátku třeba bylo obtížnější akceptovat u svých potomků, je přesvědčena, že jde o správný krok.

„Ale mně nejde o mna, nám sa stávajú už čoraz viac veci, čo sa nám nepáčí, ale kvoli priezvisku akože moje děti nemosia trpeť (...) já nechcem,

aby moje děti mali takéto zkušenosti jak já som. Já som to dala, ale už moje děti... Nie..." (Milena, 44 let).

Změna příjmení a rodina

Pokud se na změny příjmení díváme v souvislosti s rodinným životem participantů, vyjevuje se jasně, jaké jsou jejich životní hodnoty a postoje. Instrukce rodiny je pro všechny participanty jedním z pevných základních kamenů v životě, jež neztrácí na své hodnotě. Z rozhovorů vyplývá jako jedna z motivací ochrana pro své děti, je cítit hrdost na svůj původ, ať jde o etnicitu i o vazby na konkrétní rodinu. Někteří participanti zvolili nové jméno, které přímo odkazuje na rodinného předka. Někteří participanti pozorují se změnou příjmení vzdalování se sobě v rámci rodiny, někteří polemizují o zapření vlastní rodiny. Z těchto důvodů se objevuje možná větší snaha o zachování pospolitosti v rámci příbuzenských vztahů, i když už jejich členové nenesí stejné příjmení. V této kapitole analyzuji vlastní zjištění z terénu a pojednávám o možných změnách v chování romských rodin.

Romská rodina je základní institucí pro romské společenství. *„Rodina a širší rodová skupina či velkorodina, do níž Rom nebo Sint patří, je pro něho nejdůležitější a největší hodnotou. Tak tomu bylo vždycky a je tomu dodnes – i když v modifikované podobě, vycházející ze změněných životních a společenských podmínek“* (Davidová, 2004, str. 99).

Romové v minulosti prý zhruba registrovali, v kterém regionu žijí ti kteří Romové, měli povědomí o řemeslu, které tradičně ta která komunita vykonává. Pak tedy jednotlivce, kterého neznali, díky informacím na jeho rodinu mohli jednoduše zařadit do příslušné pospolitosti (Kumanová &

Džambazovič, 2002). Toto povědomí a vlastní hierarchizaci ostatních skupin romských rozšířených rodin potvrzuje ve své stati *Etnická identita Romů* také Zdeněk Uherek a Karel A. Novák (2002) a dále dodávají, že „*identifikace na bázi rozšířené rodiny a lokality (...), ve své podstatě odpovídá popisu tradičních předindustriálních společností obecně, včetně tradiční společnosti slovenského venkova, se kterou je komplementární*“ (Uherek & Novák, 2002, str. 103).

„*Rozšířená rodina bola základnou ekonomicko-profesijnou jednotkou a poskytovala sociálne zabezpečenie svojim členom*“ (Kumanová & Džambazovič, 2002, str. 513). Důležitou úlohu v rodině hrála autorita muže (otce, syna, manžela, bratra). „*Muž byl u Romů tradičně pánem ženy, pánem rodiny a všichni ho museli poslouchat*“ (Davidová, 2004, str. 106). Naproti tomu žena se starala celý chod domácnosti. Ležela na ní výchova dětí, obstarání obživy a rozhodovala o ekonomických otázkách (Kumanová & Džambazovič, 2002). Její postavení v rodině i pospolitosti bylo ovšem nízké, podřadné. Udržováním rodinných zvyklostí po patriarchální linii bylo pro rodinu nesmírně důležité, jelikož si tímto způsobem rodina udržela svou identitu.

Sounáležitost s rodem dává jejím členům pocit, že jsou všichni jednou velkou rodinou. Podle Davidové (2004) byla pospolitost v rodině tradičně velmi důležitá. Musím přiznat, že míra povědomí o svých (dle mého subjektivního měřítka) „vzdálených“ příbuzných, kterou při rozhovorech dávali najevo, mě překvapila, přesně tak, jak píše Davidová (2004, str. 102): „*dodnes jsou mnozí ne-Romové často udiveni velkou informovaností a kontaktem mezi Romy, od sebe třeba velmi vzdálenými*“. To se odráží také v romském názvosloví rodinně-příbuzenských vztahů, kde některé typy vztahů nerozlišují. Například „*názvem bratr nazývají dodnes nejen své vlastní bratry, ale i bratry nevlastní nebo dokonce bratrance. Všechny děti v rodině se rovnocenně*

pokládají za pravé bratry a často si ani neuvědomují rozdíly mezi sebou – nebo je nedávají najevo“ (Davidová, 2004, str. 110).

Participantka svými slovy:

„My sa vlastně sdružujeme v rodině a od sesternic alebo od bratrancov děti berieme tak, že to sú naši bratrance a naše děti sa majú rády ako bratranec a sestrenica a stýkavaju sa a vždy sme spolu a nikdy sme nerobili žiadné rozdiely“ (Linda, 37 let).

Endogamie, která je z části podle Evy Davidové (2004) důvodem ke stále opakujícím se příjmením, byla (nejen) v letech socialismu udržována taktéž i majoritní skupinou obyvatelstva. Dělo se tak i přes to, že obě etnické skupiny spolu absolvovaly socializaci již od mateřské školy a trávily spolu kromě školních aktivit i volný čas. Tento návyk na smíšené kolektivy spolu s dospíváním ústil ve společnou účast např. ve Svazarmu či hasičském spolku. Podle zjištění Šotoly a Rodrigueze Pola (2016, str. 122) bylo například *„romským chlapcům jasné, že nemohou mít bielu frajerku. Endogamie obou etnických skupin byla hluboko zažitá a mladí neměli potřebu revoltovat“*. Podle E. Davidové (2004) a Kumanové a Džambazoviče (2002) se zachoval endogamní výběr partnera do dnešních dnů. Výběr partnera, který/která pochází přímo z vlastních rodově-příbuzenských pospolitostí, už ale není tak striktně dodržovaným pravidlem, vývoj směřuje k exogamii anebo k sociálně determinované endogamii.

Kromě patriarchátu je možné romskou rodinu považovat také za seniorát. Platilo a platí, že *„staří lidé tradičně dodnes požívají v romském společenství vážnosti a úcty všech jejich obyvatel. Lidé z komunity se k nim vždy chodili radit ve všech vážnějších životních situacích“ (Davidová, 2004, str. 107).*

Reakce členů rodiny na změnu příjmení

V rodinách participantů se v Dolině situace konfrontace ohledně změny příjmení s rodinnými příslušníky různila. Skupina participantů, kterým bylo mezi 30 až 40 lety a již měli potomky, vcelku potvrzovala seniorátní uspořádání rodiny. Usuzuji to ze skutečnosti, že před změnou jména si se svými rodiči (zpravidla ale byli zdůrazňováni rodiče manžela) o svém plánu promluvili. „No... no a potom sme sa takto rozprávali, sme si sedli, no prostě sme mali posedenie rodinné, svokrovi som povedala, že či sa bude hněvať, lebo že máme... A práve že nie, ešte sme si vybrali také jména Procházková, Procházka⁴...“ (Milena, 44 let).

Reakce přišla povzbuzující. Otec Mileny reagoval, že si změnit příjmení mohla už dávno, prý už při svatbě radil novomanželům, aby si jej nechali přepsat. Podle Mileny jim to ale tenkrát nevadilo. Motivace se zvyšovala postupem času. Matka Mileny, dle slov její vnučky, zpočátku nebyla změně příjmení nakloněná, a to hlavně z důvodu uvolňování rodinných pout: „ona že načo, že sa rozdělíme a také reči, ale tak potom viděla, že je to potrebné a potom už aj ráda bola a už i ich do toho tlačí babka, že si majú zmeniť. No ale ona by chcela, že rovnaké priezvisko, že celej, že celá rodina“ (Natálie, 15 let).

Linda a její manžel si nové jméno vybrali podle přezdívky prapředka. Reakce tchána byla pozitivní: „Vlastně svokor nám k tomu gratuloval, že konečně, že konečně někdo jako našel ten rod a že by bol rád, aby si to aj ďalší jeho syn zmenil a aby to dědili to priezvisko a ten koren sa zachoval i v mojom synovi a od švagra syn, akože z pokolenia na chlapoch. Už dcery nie,

⁴ Procházka/Procházková jsou typy příjmení, které nemají žádnou souvislost s rodinným původem

lebo by sa stejně vydali a mali by aj tak iné priezvisko, ale muži ať to majú z jeho rodu a vlastně nám gratuloval nie len svokr, ale aj jeho súrodenci“.

Z těchto citací vyznívá opatrnost a obavy některých členů rodiny, že se touto strategií rodina rozdělí, že se vytratí její pospolitost. Vyjadřují touhu, aby si jejich potomci alespoň zvolili stejné nové příjmení, což se zatím v těchto zkoumaných případech nedaří.

Pokud změnu příjmení navrhuji Romové, kteří již mají potomky, starší potomci, kteří již svou identitu vnímají, se k tomu také vyjadřují. Například patnáctiletý syn Lindy změnu jména odmítal a jak popisovala jeho matka, v jeho slovech zní i touha po pospolitosti s ostatními členy širší rodiny.

„Nie nie nie, veď to je hanba, nie a prečo mám mať iné priezvisko a nebudem mať, já som Horváth. A tak automaticky tak hrdo, já som Horváth. Hovorím, no dobre, ale tak my nebudeme dajaká skomolenina... (...) ale ty budeš Toufar. Ty budeš ten pôvodný.... Snažila jsem se to vysvětlit a potom sem mu ukazovala rodné lišty, šli sme na cintorín, fotky, som sa mu snažila priblížiť ten pôvod, tak potom byl eště takový hrdý, nadšený a povedal, dobre, ale ja nechcem byť sám, nech ide aj Adam.“

Skupina mladších přejmenovaných do 30 let, někteří již rodiče, někteří bezdětní sice o přejmenování s rodiči diskutovala, ale naopak projevovala silné individualistické přesvědčení, že by si příjmení změnili, i kdyby s tím někdo v rodině nesouhlasil. U některých byla změna jména v rodině tématem po dlouhý čas, například u sedmadvacetiletého Martina: „Už moji rodiče chceli. Len jemu jeho otec, ako moj dědo, ako to zabásl a nemať oco odvahu... starý... v ten moment... Keď to nespľnil oco, tak ... my“.

Mladší přejmenovaní argumentovali tím, že oni jsou „už taký zmodernizovaný, vieš, takí moderní Cigáni, my nemáme také hej zvyky alebo čo já viem. Vieš už tak, sama vidíš, hej, že tu už sme úplne iný, taký moderní Cigáni. Ako možno v dajaké rodině to može byť, že, ale neviem, som nepočula, že nebudeš... Čo já viem, nejaký Ščasný, hej, lebo si Horváth a konec. Akože može sa to stáť, hej, netvrším, že nie, ale neznám...“

Z tohoto vyjádření je cítit i snaha dokázat výzkumníkovi (příslušníku majority), že rodina participantky je jiná oproti stereotypům romských rodin, jaké převládají v majoritním diskurzu.

V několika případech participanti na dotaz, jak na jejich změněné jméno reagovali prarodiče, tvrdili, že starší členové rodiny o tom ani nevědí. Například Martin, jehož děda prý nepovolil změnu jména jeho otci, odpověděl, že „dědo nevie o tom, že máme nové priezvisko... (Směje se.) Tak ako teraz už je aj iná doba... Akože ako nám už nerozkáže, ale v té době jak to chcel ocko, no tak to nebolo také normálne ako teraz, tak by som to povedal.“ Zároveň upozorňuje na věk svého dědy, kdy „už tomu ani tak nerozumie“.

Mladší participanti se shodují v názoru, že v dnešní době záleží především na každém člověku individuálně. A i kdyby se neshodli se svými rodiči či prarodiči, od plánu změny příjmení je to neodradí. Čím dál více převažuje individualismus jedince nad mocí autority starších. „To je moje rozhodnutie, já sem dospelý, ako sa rozhodnem, tak to bude...“ Jiná participantka: „to vieš, ty mladší si dneska z tych starších ani nič nerobia, chápeš, že každý má svoj život.“

Kromě projevů seniorátu jsem v rozhovorech mohla pozorovat i projevy nadřazeného postavení muže. V kontextu změn příjmení se projevovalo především v souvislosti s přisvojením manželova příjmení po

svatbě. Jelikož si Romové měnili příjmení již dříve, například ve zmíněné sousední obci Hrušovce, participanti znali ze svého okolí případy, kdy si novomanžel s romským příjmením bral za ženu Romku, která již ovšem nesla ne-romské příjmení. Při svatbě nastala situace, vyžadující rozhodnutí, zda si manžel vezme jméno již přejmenované ženy. V těchto případech rozhodoval muž, ať už novomanžel, či jeho otec, a vždy trval na tradičním patriarchálním postupu, kdy žena přebírá příjmení svého manžela.

Participant Peter tuto zkušenost zažil při své svatbě, jméno přejmenované ženy si tehdy nevzal, nesli tedy společné příjmení po něm – Horváth. Jejich dospělá dcera s manželem – Horváthovi – dnes o změně příjmení také uvažují. A stejně tak i jeho syn Horváth s manželkou a dcerou. Dnes se Peter na situaci dívá jinak.

Tazatel: „A nechtěli, abyste si vy vzal to její jméno?“ Peter: „Jó chtěli... Já som povodne, som sa ženil, nebol ten rozum ešte takový... Už som mohl mieť pokoj“.

Že svůj pohled během uplynulých let změnil, dotvrzuje i skutečnost, že naučil svou vnučku představovat se příjmením Veselá. Podle své dcery tak chce docílit toho, že se jeho syn s rodinou přejmenují na Veselé.

Další případ jsem vyslechla od Mileny: „Například teraz si zobral kamarád Čonka... (Nemůže si vzpomenout na jméno ženy) Janovská. Vidíte? Ona má priezvisko Janovská a normálne sa mu prosila, že by si on dal po ní a on nedovolil... A škoda. No a mohol si keď sa ženil po manželke si dať. No a... Akože neviem, prečo nechcel, čo ho odradilo tomu... Já by som nerozmýšľala. Keby moj syn bol Horváth a mal by si vzít ženu nastavajúcu no už tak by...“

Zde se dostáváme do další roviny této situace. Rodiče přejmenovaných dcer si pro jejich možné budoucí manžele přichystali převzetí dceřina jména jako podmínku sňatku. Alespoň takto vyjadřují své přání.

Co se týče vlastní identity, většina participantů hrdě prohlašovala, že jsou Romové, projevovala úctu ke svým rodičům, se kterými se radila, viděla své prarodiče jako úspěšné lidi a nezřídka to označovala i vyjádřením hrdosti na své příjmení Horváth. Někteří si také nové jméno vybírali s ohledem na svůj původ, se kterým má nové příjmení souvislost.

„Já som hrdý na to, len mám priezvisko, vieš, iné... Nemám romské. Nemám také aký mali moji prarodičia“ (Lukáš, 30 let).

Od změn v rodině – nejmenší jednotky společenství – se odvíjí změna v celé širší romské společnosti. Výzkumy z posledních padesáti let ukazují, že je možné romskou rodinu popsat dichotomicky, a to na jedné straně jako vícegenerační rozšířenou rodinu a na druhé nukleární rodinu, jako novou formu romské rodiny. Kumanová a Džambazovič (2002) popisují skutečnosti, které ovlivňují, jakým směrem se rodinné chování bude ubírat. Nejdůležitějším faktorem je pro ně bydliště. Tradičně rurální prostředí, kdy navíc Romové žijí koncentrovaně a spíše geograficky a sociálně segregovaně od místního neromského obyvatelstva, často také v nevyhovujících životních podmínkách (často osady), jsou místy, kde si romské skupiny dodnes nejvíce udržují svá specifika tradičních velkorodinných pospolitostí. Na druhé straně forma nové romské rodiny je charakterizována integrovaným způsobem života, má vyšší socio-ekonomický status a její členové disponují vyšším vzděláním. Tyto faktory způsobují odklon od tradiční velkorodiny a formují nové romské nukleární rodiny. I když je samozřejmě těžké předpovídat budoucí vývoj, předpokládá se, že:

Rómovia s vyšším životným štandardom sa budú rýchlejšie približovať skupine ne-Romov, kým zmeny v demografickom a rodinnom správaní zaostalejších vrstiev rómskej populácie budú pomalšie. V konečnom dosledku to však môže znamenať postupnú diferenciaciu oboch skupín rómskej populácie (Mann 2000, podle Kumanová & Džambazovič, 2002, str. 521).

Změny příjmení mohou naznačovat proměny v rodinném chování. Jestliže bylo tradičně silnější pouto rodové než rodinné, dnešní změny příjmení mohou symbolizovat osamostatňování nukleárních rodin. Seniorát a úcta ke stáří a životní moudrosti nebyla na pohled tolik viditelná. Přejmenování sice změnu jména se svými staršími (zpravidla) mužskými předky diskutovali, ovšem participantů dávají najevo vlastní rozhodnutí, ke kterému nepotřebují svolení, i když u většiny došlo ze strany starších k pochopení a podpoře.

Diskriminace při hledání zaměstnání

Velká většina romských mužů v produktivním věku v Dolině migruje za prací, převážně do Česka, větších měst na Slovensku. O strukturálních příčinách této migrace pojednávám v této kapitole.

Princip rovnosti je zakotven v Ústavě Slovenské republiky v článku 12 takto:

„Ludia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné. Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny povod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod, alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať, alebo znevýhodňovať“ (Zákon č. 460/1992 Zb., podle Tokár & Lamačková, 2002).

Z rozhovorů ovšem vyplývá, že pro mnoho Romů z Doliny není lehké najít si v regionu práci. Často není lehké dostat vůbec pozvání k pohovoru. V této souvislosti „Romové silně akcentují rasistické předsudky a diskriminační praktiky ze strany slovenské „majority“, které vedou k (ne)možnosti získat práci“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 209-210).

V souvislosti se současnou situací na pracovním trhu hovořili informátoři o svých zkušenostech s nechtí zaměstnavatelů mimo vesnici (tedy těch, kteří je neznají osobně) přijímat na volné pracovní pozice romské zaměstnance. Jedinou informací, kterou se potenciální zaměstnavatel řídí, je romské příjmení, na jehož základě aktérům automaticky připisují vlastnosti nevhodných zaměstnanců: „Ako človek povie, že sa volá Horváth, žiadnu prácu nedostane. Neberú cigánov“ (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 162).

Také v mediálním prostoru (českém i slovenském) na téma diskriminace z důvodu rasismu nalezneme velké množství článků. Uvedu zde pro představu pár titulků: „Nechceme Roma.“ Inspekce odhalila nejvíc diskriminačních nabídek zaměstnání za čtyři roky⁵; CERGE-EI: Na trhu práce i na trhu s bydlením je silný výskyt diskriminace vůči uchazečům z menšin⁶; Zn.: Romy nezaměstnáme!⁷ Atp. Česká vládní Výroční zpráva o stavu romské menšiny označuje panující společenské předsudky a diskriminaci za hlavní překážky omezující Romy na pracovním trhu a bránící jejich oficiálnímu zaměstnávání. (Gruber, 2018)

Uživatel serveru Romea.cz sdílel své rozhořčení, velmi podobné výpovědím participantů mého výzkumu na Slovensku:

⁵ Dostupné z https://www.rozhlas.cz/romove/zezivota/_zprava/nehceme-roma-inspekce-odhalila-nejvic-diskriminacnich-nabidek-zamestnani-za-ctyri-roky--1794655

⁶ Dostupné z <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/cerge-ei-na-trhu-prace-i-na-trhu-s-bydlenim-je-silny-vyskyt-diskriminace-vuci-uchazecum-z-mensin>

⁷ Dostupné z <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin/211411058251106/video/177241>

„(...) Většina lidí neromského původu si vůbec neuvědomuje, jaké to je, žít v tomto státě jako Rom. Který gádžo může napsat, že nebyl přijat do zaměstnání, protože je Čech? Kdo může napsat, že mu realitní makléř telefonicky sdělil, že mu nelze pronajmout byt, protože se jmenuje Novák a nemá správnou barvu pleti?“ (Banga, 2012).

Imigranti ve Švédsku řeší podobnou situaci. Důvody není těžké najít. Jak uvedl zpravodajský server Local.se, švédští občané s cize znějícími, zejména arabskými jmény (mezi něž patří i Muhammad, používané většinou jako jméno, často však i jako příjmení), si stěžují na diskriminaci především při hledání zaměstnání. Několik studií přitom potvrdilo, že jejich stížnosti jsou oprávněné. (Lébr, 2016)

Strategii, kterou volí někteří místní v reakci na tuto dlouhodobou rasovou diskriminaci, se stala změna příjmení: „U nás si veľa ľudí menilo mena. Ale to robili hlavne kvôli tomu, lebo napríklad my máme slušné chlapci. A chcú robiť, hej. A keď dakde volal, sa predstavil Horváth, tak automaticky mu už po telefóne. Ešte ani nevideli, ako vyzerá.“ Změna příjmení je v lokalitě poměrně rozšířeným jevem a kvůli sdílené zkušenosti přijímají toto rozhodnutí s pochopením s pracovním trhem také ti Romové, kteří si své původní příjmení ponechávají. Místním romským podnikatelům se údajně po změně romského příjmení na slovenské navyšuje počet zakázek (Šotola & Rodríguez Polo, 2016, str. 162).

Změna příjmení kvůli šanci nižší diskriminace na pracovním trhu je jednou z motivací přejmenovaných. Participantů v produktivním věku či starší mají zkušenosti s hledáním práce, kdy vyloženě po představení svého příjmení přichází od potenciálního zaměstnavatele změna jednání.

„Když aj v práci voláte a se predstavíte. Třeba Horváth alebo Demeter alebo Čonka, Cigán tak oni majú iný prístup v tom telefoně, hned ho zastaví, že bohužel obsazeno nebo to... A když se představí Procházka, tak to už je... Když si tě potom uvidí někdo, je to Rom, ale už...“ (Peter, 50 let).

„Ale vám poviem takto. Prácu – hej. Vybavená práca po telefoně, áno, stretnutie zajtra o šestej, jaj, my sme rádi, že sta si vybrali našu firmu, že budete u nás pracovat a všetko. A teraz išlo na to stretnutie, predstavil sa a mám manžela, neviem, on vobec nevyzerá, že je Cigán. Já, děti, možno ano. Ale... akože manžel vobec. No a keď sa predstavil, že Horváth, tak je nám to ľúto, lebo pred vami už tu boli. Ale v telefoně deň do predu bolo cítiť, že z tej roboty dačo bude.“ Tazateľ: Ale i tak už se představil, ne? „Právě, že sa nepredstavil, nestalo se. No že 'mám záujem o tu robotu, kedy sa môžeme stretnut a toto a toto, no sme rádi, přijďte zajtra, na tu hodinu, šiel, predstavil sa a už bolo ináč ináč ináč... Pet minút, už bol odbavený. Kvôli priezvisku“ (Milena, 44 let).

I tato situace je jedním z mnoha důvodů, proč velké množství Romů z Doliny za prací migruje. V době mého výzkumu pobývala většina manželů participantek v jednom větším městě v České republice, jeden v hlavním městě Slovenska, kam jezdili na několika denní až týdenní turnusy. Fakt, že za prací do velkých vzdáleností neodjíždí jen ze své vlastní vůle, ale zásadní příčinou jsou strukturální důvody, participanty vyslovují přímo:

„Lebo každý jeden, kto chodí do Čech by sa vrátil a radši by robil doma, ako dakde v Čechách, ale kvôli tomu, akože vám to netreba. Alebo z dajakých tych iných dôvodov, čo my sme nechápali“ (Linda, 37 let).

Práci v České republice je zprostředkována příbuzným z rodiny Tóthů, který tam vlastní stavební firmu. Manžel participantky Lindy byl místní podnikatel, který, podle jejích slov, byl právě oním podnikatelem, kterému před změnou příjmení chodilo málo zakázek. V tomto případě je sice příčina mála zakázek přisuzována příjmení, ale vysvětlení této diskriminace je zde naprosto opačné než v předchozích situacích. Tchán Lindy – Horváth – je známý místní podnikatel ve stavebnictví. Jeho synové, tedy manžel a švagr

Lindy, pocítujú bŕímĕ se spojení s jeho jménem. Podle slov Lindy pracovali oba pro něj, protože pokud se od něj pokoušeli odpoutat a získat si své zakázky v rámci vlastního podnikání, přicházely jim odmítavé odpovědi.

„(...) to isté i manžel... takto bol, keďže se pohybujú a iné vzdelánie ani nemá, majú stavebnú firmu na (...) práce, tak chceli ďalej podnikat a hľadali si prácu jako to zvyčajne býva a taká istá odpoveď im prišla. Mojmu manželovi, takže ani manžel ani švagr se nedokážú odputat od svokra. Keďže on má svoje kontakty a odpútat sa od něho nemožem. Takže na základě toho, že čo získal moj svokor jako robotu, získá on akú robotu on vyjedná, tak to je dohodnuté, ale len tak že majú niekoľkoročné zkušenosti, čo se týká nové práce alebo s cudzími ľuďmi tak nie, lebo ty si ďajako asi podávajú informace.“

Linda ďále říká, že pokud jde o tchána, je v této lokalitě „dost populární člověk tu na Dolině“ a „panuje také závist, že čo všetko máme.“

Nejde jen o zakázky ve stavebnictví. Sílu významu příjmení pocítovala i samotná Linda, která již pár let pracuje jako asistentka pedagoga.

„Jinak to bolo tiež - pochádzate z také rodiny to to to... Vy máte tolko, vám to netreba... (...) Já mam osobně také zkušenosti, keď som žádala viackrát o prácu, tak vypisovala žádosti nebo kontaktovala sa telefonicky, tak všetko v porádku, dokonce ani to prezvisko jim nevadilo, potom sa ma začali vypitovat na iné věci a že či poznám aj svokra, tak automaticky, kde som povedala, že to je moj svokor, tak tu prácu nemame“.

Příjmení zde funguje ve svém místním kontextu a ukazuje se, že v tomto případě nejde ani tolik o diskriminační taktiky na základě etnicity, ale o konkurenční boj v oblasti Doliny a okolí. Je to příklad kontextového stírání etnicity. V této situaci jako by etnický původ zůstal skryt.

Po změně příjmení je hledání práce pro mnohé jednodušší, ale tento aspekt nebyl jako změna v životě jednotlivce po přejmenování tolik akcentován. Mnohem více byla v rozhovorech slyšet všeobecnější spokojenost s vystupováním pod jiným jménem.

„(...) Celkom to tak naraz prišlo, ale naozaj tej pracovnej príležitosti... Lepšie sa mi žije s týmto priezviskom, naozaj tak ľahšie. Keď nemosim mať obavy pred zamestnaním, že tak Čonka, a predtým už tam nejaký Čonka byl, ktorého já ani vobec nepoznám a už si 'aha Čonka a už si ma posúdí, viete ak to je, každého do jedneho vreca. (...) Ale mám naozaj tie ponúky, aj čo sa týká, že pošlem životopis, toto Winter, je to o inom. Lahšie sa mi žije.“

Zde se nabízí potenciál pro provedení ekonomicko-sociální studie, jako to v případě přejmenovaných imigrantů ve Švédsku provedli Arai a Thoursie ve studii *Vzdání se osobních jmen: empirická studie změn příjmení a příjmů*. Podle ní lze usuzovat, že změna jména zvýší šance na zaměstnání, a také příjmy. (Arai & Thoursie, 2009)

Po změně

Přejmenovaní zažívají po změně příjmení všeobecně zřetelnou změnu v přístupu k jejich osobě. Vyzařuje z nich zjevná spokojenost, že se pro takovou změnu rozhodli a že udělali dobrý krok také pro život svých dětí. Změnu pocítují při různých příležitostech, v různém prostředí. Ve výpovědích se participanti shodují, že se k nim chovají lépe např. při návštěvě doktorů, ve škole, v nemocnici, při hledání práce. Všichni vykazují celkově lepší pocit. Někteří přejmenovaní vyjadřují spokojenost, že změnou příjmení dosáhli svého cíle, a to odlišit se od svých jmenovců „Cigánů z osady“. Někteří přejmenovaní občas zapomínají, že už mají nové jméno a podepisují se automaticky původním jménem. Někteří participanti zase soudí, že změna jména může být na druhou stranu i rizikem, pokud již má člověk vybudovanou svou kariéru. Všichni, se kterými jsem mluvila, jsou se svým novým příjmením i tím, co jim přináší, spokojeni:

„A aj zdvihlo mi to trošku sebedůvěry. Ale teraz – pán Miller, prosím... Zde... (...) Lahšie sa mi žije“ (Martin, 27 let).

„Si mysleli že, keď my sme takí a oni majú také rovnaké priezvisko, potom nás porovnávali, to nie je dobre. A čo já som si zmenila priezvisko už ma nehádzali, ich stále, oni sú vždy Horváthovci, ale ten Toufar, to no bratranec, a já už sme boli akoby ako iná sorta. To bolo také očividné, že až tak, čo...“ (Natálie, 15 let).

„No a teraz tak isto keď chodíme po vyšetreniach, po veciach, alebo dakde, Procházková, rešia s náma ináč veci, inak sa s nám rozprávajú, aj keď sme Cigáni, ale... Je to iné. Neviem prečo, ale je to iné“ (Milena, 44 let).

Dle teorie stigmatu lze konstatovat, že přejmenování změnou jména odstranili identifikační atribut své stigmatizované identity, což usnadňuje veřejné interakce mimo vlastní skupinu. Podle citace Mileny je vidět, že zmizelo znevýhodňující dvojí zacházení, které bylo před změnou jména v institucích časté. Působení tlaků ve společnosti dovedlo přejmenované k normalizaci svého jména na tvar, jaký je běžný v majoritní společnosti, aby tak i oni dosáhli rovnocenného zacházení.

Milena se v zaměstnání po změně setkala s Romy ze sociálně slabšího postavení, z osady Polnica, se kterými původně sdílela příjmení. Svůj nepříjemný zážitek zakončila šťastným poznamenáním, že je ráda, že s nimi už shodné příjmení nesdílí. Snížila tak šance, že bude na základě svého příjmení romského původu zařazována do jedné hegemonné skupiny na základě etnicity a dosáhla tak cíle, který rámoval její motivy změny.

Zároveň po změně přichází jakési uvědomění symbolického odtržení se od širší rodiny a přejmenování projevují přání rozšíření nového příjmení svými potomky, tak, aby nové příjmení zase neslo více členů širší rodiny, ne jen nukleární rodina.

„Nemám žádný doklad už o tom, že som bola Horváthová, žiadny. Nie je to nikde napísané, ani deti to nemajú. Takže oni len, že si to pamätajú, tak s tým budú rásť, potom možno už jejich deti budú automaticky Toufarovi. (úsměv)“ (Linda, 37 let).

Závěr

V závěru této polemiky o stigmatu, příjmení a sociální mobilitě v lokalitě na Spiši shrnu nejdůležitější poznatky. Participanti – přejmenovaní mají spoustu osobních důvodů, proč se chtějí zbavit svého příjmení. Jsou to ale strukturální tlaky, jež všechny individuální motivy zastřešují a dávají příčinu jejich vzniku.

Pro přejmenované je sociální mobilita jednou z motivací, či spíše přáním do budoucna, není ale hlavním motivem. Rozhodně je jedním z důvodů pocit těžkosti při získávání zaměstnání, jde však o chování zaměstnavatelů, což je obecnější problém. V chování zaměstnavatelů, stejně jako v chování úředníků, či zaměstnanců institucionálních zařízení se promítá diskurz mocenské dominance, jaký ve společnosti převažuje, a tím je stigmatizace všeho romského.

Motivem přejmenovaných - a odpovědí na hlavní otázku výzkumu - je tedy hlavně snaha uniknout stigmatizované identitě. To znamená, že změna příjmení je odpovědí na strukturální tlaky společnosti. Změna příjmení je přitom pouze jednou ze strategií. I přesto, že se participanti ke svému romství hlásí, problematické je jejich zvnitřnění dominantních diskurzů, které romskou identitu stigmatizují. Jednotlivci často při rozhovorech prohlašovali svou příslušnost k romskému původu, neprodleně ovšem následovalo slovo „ale“... Být příslušníkem stigmatizované skupiny a nést stigmatizované příjmení má dopady na psychickou stránku jedince. Pro participanty tohoto výzkumu je změna příjmení destigmatizační strategií, jak alespoň snížit potenciální diskriminaci. Jakým způsobem se pak tato změna projevuje v osobním a rodinném životě jednotlivců jsem pojednala v kapitole Individuální rovina.

Je otázkou, zda změna jména bude mít pro přejmenované pozitivní vliv na jejich ekonomickou situaci, jako měla v případě přejmenovaných imigrantů ve Švédsku. Pro tyto odpovědi se zde nabízí možnost rozšíření této studie v ekonomicko-sociálním směru.

Vliv změny příjmení na osobní život jedince lze konstatovat již nyní. Participanti pocítují pozitivnější chování k jejich osobě zvláště v prvním kontaktu s druhými, je patrné, že se jim podařilo redukovat znevýhodňující zacházení v počáteční fázi kontaktu. Projevuje se pocit odlehčení od břímě stigmatu a přejmenovaní se cítí celkově spokojenější.

Literatura a zdroje

Literatura

Arai, M., & Thoursie, S. P. (January 2009). Renouncing Personal Names: An empirical Examination of surname Change and Earnings. *Journal of Labor Economics*, 27(1), s. 127-147.

Bursell, M. (March 2012). Name change and destigmatization among Middle Eastern immigrants in Sweeden. *Ethnic and Racial Studies*, 35(3), s. 471-487.

Clark, G., Cummins, N., Hao, Y., & Vidal, D. D. (2015). Surnames: A new source for the history of social mobility. *Exploration in Economic History*, 55, s. 3-24.

Davidová, E. (2004). *Romano Dron = Cesty Romů 1945-1990: Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon).

Flick, U. (2007). *Designing qualitative research*. London: SAGE.

Gianoulis, T. (2010). *Passing*. Načteno z www.glbtcarchive.com: www.glbtcarchive.com/ssh/passing_S.pdf

Goffman, E. (2003). *Stigma. Poznámky k problému zvládání identity*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon).

Gruber, J. (20. 8 2018). Polovina Romů žije v sociálním vyloučení. Přetrvávají předsudky a diskriminace. *Deník Referendum*.

Jurová, A. (2002). Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia. In Vašečka, Čačipen pal o Roma. *Súhrnná správa o Romoch na Slovensku* (s. 19-30). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Khosravi, S. (2012). White masks/Muslim names: immigrants and name-changing in Sweden. *Race&Class*, 53(3), s. 65-80. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0306396811425986>

Kobes, T. (2012). „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti na východoslovenském venkově. *Romano džaniben: časopis romistických studií*, 19(2), s. 9–34.

Kumanová, Z., & Džambazovič, R. (2002). Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In M. Vašečka, Čačipen pal o Roma. *Súhrnná správa o Romoch na Slovensku* (s. 503-524). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Lébr, T. (2016). Z Muhammada bude Svensson. Švédsko imigrantům povolilo změnu příjmení. Citováno 10. 3. 2019. Dostupné z: www.idnes.cz: https://zpravy.idnes.cz/svedsko-zmena-prijmeni-arabske-jmeno-svedske-jmeno-xfx/-zahranicni.aspx?c=A161116_115432_zahranicni_ale

Strauss, A., & Corbin, J. M. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Šotola, J., & Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility: etnicita, bariéry, dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Štěpařová, E. (2005). *Historie Romů - O původu vlasti Romů*. Citováno 8. 3. 2019. Dostupné z: www.zkola.cz: <https://www.zkola.cz/rodice/socpatologjevy/rasismus/Stranky/%C5%A>

0t%C4%9Bpa%C5%99ov%C3%A1,-Ema-Historie-Rom%C5%AF---O-
p%C5%AFvodu-vlasti-Rom%C5%AF.aspx

Švaříček, R., Šedová, K., & kol. (2007). *Kvalitativní výzkum v
pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Tokár, A. & Lamačková, A. (2002). Legislatívny a inštitucionálny rámec
riešenia rómskej problematiky. In M. Vašečka, *Čaćipen pal o Roma =
Súhrnná správa o Romoch na Slovensku* (s. 187-202). Bratislava: Inštitút
pre verejné otázky.

Uherek, Z., & Novák, K. A. (2002). Etnická identita Romů. In M.
Vašečka, *Čaćipen pal o Roma = Súhrnná správa o Romoch na Slovensku* (s.
93-111). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Vašečka, I. (2002). Rómska problematika v lokálnych sociálnych
politikách. In M. Vašečka, *Čaćipen pal o Roma = Súhrnná správa o Romoch
na Slovensku* (s. 269-281). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

*Zákon č. 300/1993 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o mene a
priezvisku v znení neskorších právnych predpisov.*

Prameny

Banga, G. (2012). *Byty pouze pro bílé aneb O skutečném rasismu*. Citováno
10. 3. 2019. Dostupné z: www.romea.cz:
[http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/gyulla-banga-byty-
pouze-pro-bile-aneb-o-rasismu](http://www.romea.cz/cz/publicistika/komentare/gyulla-banga-byty-pouze-pro-bile-aneb-o-rasismu)

Horváthová, J. (2005). Meziválečné zastavení mezi Romy. *Romano Džaniben*, stránky 63-84. Citováno 10. 3. 2019. Dostupné z: www.dzaniben.cz/files/3a29b999000e31a1952f3c73d0e28f58.pdf

Databáze vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku z r. 1998. Dostupné z: <http://slovníky.juls.savba.sk/?d=priezviska>

Okresný úrad Poprad

Obecný úrad a webové stránky obce Dolina